

Krzysztof Tyczko

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

<https://orcid.org/0000-0002-8926-9641>

**„A CO TO JEST ROSJA — TERAZ JUŻ NIE WIEM”
EWOLUCJA ŚWIATOODCZUCIA W *CRIME* ASI WOŁOSZYNY
WOBEC INNYCH JEJ SZTUK**

„AS FOR RUSSIA, I DON’T KNOW WHAT IT IS ANYMORE” —
EVOLUTION OF WORLD-FEELING IN THE *CRIME*
BY ASIA VOLOSHINA IN RELATION TO OTHER HER PLAYS

Asia Voloshina’s latest play, *Crime*, has been written during Russia’s current and ongoing war against Ukraine. Voloshina places her tragic heroine and other characters in the space of text messages to family, friends, a loved one and amidst authentic media reports about the war. Thus, the action of the play takes place on a smartphone screen. In this article, *Crime* is addressed in the context of the evolving view of Russia and Russians and in relation to earlier works by Voloshina, *Гибнет хор*, *Дания тюрьма*, *Человек из рыбы* and *Подтвердите, что вы человек*. The interpretation has been extended to include the notion of necro-imperialism as defined by Nikolai Karpicki.

Keywords: drama, theatre, guilt, war, necro-imperialism

„А ЧТО ТАКОЕ РОССИЯ Я БОЛЬШЕ НЕ ЗНАЮ” —
ЭВОЛЮЦИЯ МИРООЩУЩЕНИЯ В *CRIME* АСИ ВОЛОШИНОЙ
В СОПОСТАВЛЕНИИ С ЕЁ ДРУГИМИ ПЬЕСАМИ

Последний текст Аси Волошиной *Crime* был написан во время продолжающейся войны России против Украины. Автор помещает свою трагическую героиню и других персонажей в пространство текстовых сообщений семье, друзьям, любимому человеку и среди настоящих материалов СМИ о войне.

Krzysztof Tyczko „A co to jest Rosja...”

Действие пьесы происходит на экране смартфона. Пьеса *Crime* представлена в статье в контексте меняющегося взгляда на Россию и русских и в связи с более ранними произведениями Волошиной, как *Гибнет хор*, *Дания тюрьма*, *Человек из рыбы* и *Подтвердите, что вы человек*. В интерпретации применено также понятие некроимпериализма в понимании Николая Карпицкого. Ключевые слова: драма, театр, вина, война, некроимпериализм

Celem podjętym w niniejszym artykule jest próba przedstawienia sposobów konceptualizacji rosyjskiej rzeczywistości przez bohaterkę najnowszej sztuki Asi Wołoszyny *Crime* w kontekście dotychczasowego dorobku dramatopisarki. W danym wypadku oznacza to również zaprezentowanie wariantu sprzeciwu Wołoszyny wobec putinowskiej Rosji, jak bowiem pisze kanadyjska teatrolożka rosyjskiego pochodzenia Yana Meerzon, Asia Wołoszyna jest jedną z najbardziej pochłoniętych kwestiami politycznymi i społecznymi rosyjskich twórczyń. Praktycznie całe jej dramatopisarstwo poświęcone jest egzystencjalnym reperkusjom sowieckiej i putinowskiej dyktatury. W marcu 2022 roku, nie chcąc dłużej mieszkać w atmosferze strachu i nienawiści, Wołoszyna opuściła Rosję i udała się do Izraela, gdzie we wrześniu 2022 roku, w Almon koło Jerozolimy, ukończyła swoją najnowszą sztukę — *Crime*¹, której tytuł, po pierwsze, odnosi się do angielskiego wyrazu „zbrodnia”, po drugie — poprzez podobieństwo brzmieniowe słów „crime” i „Crimea” może sugerować nawiązanie do aneksji Krymu w 2014 roku jako etapu owej zbrodni. Zgodnie ze stanem na grudzień 2022 roku sztuka została przełożona na języki angielski i czeski. Trwają również prace nad tłumaczeniem na język polski (przekład Tatiany Drzycimskiej²) oraz francuski. Czytania *Crime* odbyły się w Tel Awiwie³ (9 listopada 2022 roku) oraz Belgradzie

¹ Y. Meerzon, *On the rightlessness for compassion or how to redeem an unredeemable guilt*, https://www.critical-stages.org/26/on-the-rightlessness-for-compassion-or-how-to-redeem-an-unredeemable-guilt/?fbclid=IwAR1ne0YxsGSxB4HCWpY1QFJH378ztB_OHKsdZMOt1RbuUaQHkX45AY9AKQ (15.01.2023).

² Zgodnie ze stanem na 12.02.2023 roku przekład jeszcze nie został zakończony.

³ „Эхо Любимовки” в Тель-Авиве. „THE CRIME” (Ася Волошина). Реж. Семен Александровский, <https://www.youtube.com/watch?v=EAdX87EEDYc> (15.01.2023).

(16 grudnia 2022 roku). Na luty 2023 roku został także zaplanowany performance na podstawie tytułowej sztuki w MeetFactory w czeskiej Pradze.

Wołoszyna wielokrotnie potępiała agresję Rosji wobec Ukrainy. Ta agresja stała się dla niej szczególną cezurą w podejściu do kraju, z którego pochodzi. Na swoim profilu na Facebooku dramatopisarka informowała o rozłamie, którego z powodu antywojennych poglądów doświadczyła ze strony proputinowskich członków najbliższej rodziny, a 22 grudnia 2022 roku opublikowała post o usunięciu ze swojego organizmu nowotworu — Wołoszyna nadała mu nazwę „Rosja” (ros. *Россия*)⁴. Jako powód operacji autorka *Mamy* wskazała pragnienie długiego życia, a jako cel — „upowszechnianie pokuty” („масштабирование покаяния”)⁵. Aktualnie Wołoszyna posługuje się dwoma imionami i nazwiskami — dotychczasowym oraz Ester Bol. Po wygranej Ukrainy w trwającej wojnie dramatopisarka zamierza pozostawić sobie jedynie nowe imię i nazwisko.

Mimo że najstarsza sztuka — *Анна Франк* (2014, *Anna Frank*)⁶ — na stronie internetowej Wołoszyny datowana jest na 2014 rok, na jej twórczość kilkakrotnie zwracali już uwagę literaturoznawcy i teatrologi. W grudniu 2022 roku został opublikowany obszerny wywiad z dramatopisarką (w niniejszym artykule wielokrotnie się do niego odwołuję) autorstwa Meerzon, poświęcony wielu wątkom interesującej również mnie twórczości. Podobny tekst pod względem przekrojowego potraktowania utworów Wołoszyny w 2021 roku opublikowała Tatiana Dżurowa⁷. Larisa Tiutielowa z kolei w swoich artykułach badała rolę chóru w Wołoszynowym utworze *Гибнет хор* (2014, „Ginie chór”)⁸ w kontekście słynnego

⁴ Jeśli nie zaznaczono inaczej — wszelkich tłumaczeń z języków rosyjskiego i angielskiego dokonał Krzysztof Tyczko.

⁵ Zob.: <https://www.facebook.com/a.part.0f.speech> (15.01.2023).

⁶ Polskiego tłumaczenia dokonał Jerzy Sygidus.

⁷ Т. Джурова, *Комната Волошиной*, „Современная драматургия” 2021, nr 1, https://theatre-library.ru/sovremennaya_dramaturgiya/2021-1/9014 (15.01.2023).

⁸ Л. Тютелова, *Роль хора в пьесе Аси Волошиной „Гибнет хор”*, „Филология и культура” 2021, nr 3 (65), s. 147–152; А. Волошина, *Гибнет хор*, w: *tejże*,

zdania Josifa Brodskiego: „W tragedii tej ginie nie bohater — ginie chór”⁹, związki intertekstualne pomiędzypisarstwem Wołoszyny i Antona Czechowa¹⁰, inscenizacje jej sztuk¹¹, kwestię komunikacji oraz funkcje dodatkowej postaci — komentatora wydarzeń scenicznych¹². Marija Akudowicz i Julija Briuchanowa z kolei analizowały recepcję Gogolowskich postaci w tekście *Души Гоголя* (2018, „Dusze Gogola”)¹³, a Jelena Kabiłowa swój artykuł poświęciła dokumentalnym i fikcyjnym motywom w dramacie *Гибнет хор*¹⁴.

W Polsce dotychczas opublikowano przynajmniej cztery artykuły poświęcone sztukom Wołoszyny. W trzech z nich analizowałem charakterystyczne zjawisko patologii¹⁵ oraz zaniki pamięci i pro-

Гибнет хор: четыре пьесы о России, Сеанс, Санкт-Петербург 2018, s. 4–25. Sztuka nie została przetłumaczona na język polski.

⁹ J. Brodski, *Przemówienie noblowskie*, przeł. A. Mietkowski, <http://www.moklegionowo.pl/teksty/Nobel%201987%20-%20Josif%20Brodski.pdf> (15.01.2023).

¹⁰ Л. Тютелова, *Коммуникативные стратегии А.П. Чехова в пьесе Аси Волошиной „Дама с собачкой”*, „Известия Южного федерального университета. Филологические науки” 2021, t. 26, nr 1, s. 37–47.

¹¹ Л. Тютелова, *Особенности инсценировок Аси Волошиной: „Шинель Гоголя”*, „Известия самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки” 2021, t. 23, nr 79 (1), s. 155–159.

¹² Л. Тютелова, *„Комментатор” как организатор коммуникативного события в пьесе Аси Волошиной „Шинель Гоголя”*, „Культура и текст” 2021, nr 1 (44), s. 56–66.

¹³ А. Волошина, *Души Гоголя*, <http://mythos.spb.ru/wp-content/uploads/2022/12/Дания-тюрьма.pdf> (15.01.2023). Tekst nie został przetłumaczony na j. polski; М. Акудович, Ю. Брюханова, *Особенности персонажной системы в пьесе „Души Гоголя” Аси Волошиной*, „Вестник иркутского университета” 2022, t. 25, s. 90–92.

¹⁴ Е. Кабилова, *Документальное и художественное в пьесе Аси Волошиной „Гибнет хор”*, „Литература и проблема интеграции искусств” 2021, t. 2, s. 41–49.

¹⁵ К. Тyczko, *Патологический разум в пьесе Аси Волошиной „Пациенты”*, „Studia Rossica Posnaniensia” 2020, t. 45, nr 1, s. 99–108. Sztuka „Pacjenci” jest przetłumaczona przeze mnie na język polski, lecz niewydana; А. Волошина,

blem losu¹⁶ w sztuce *Пациенты* (2015, „Pacjenci”) oraz doświadczenie wolności i tragizmu w kilku wybranych utworach autorki *Мамы*¹⁷. Czasopismo „Teatr”, obok przekładu fragmentów sztuki *Человек из рыбы* (*Человек из рыбы*, 2016)¹⁸, opublikowało jeden tekst przekrojowy mojego autorstwa poświęcony Wołoszynie¹⁹, a czasopismo „Dialog”, obok przekładu monodramu *Мамы* (2016, *Мамы*)²⁰ — tekst Maryli Zielińskiej na jego temat²¹.

Przed przejściem do omówienia tytułowej problematyki przedstawię szkic zjawisk społeczno-politycznych, do których Wołoszyna nawiązuje.

W 2005 roku podczas orędzia do Zgromadzenia Federalnego Władimir Putin nazwał rozpad ZSRR największą tragedią geopolityczną XX wieku, w której efekcie wielu rosyjskich obywateli znalazło się poza granicami swojej macierzy²². Chaos prawny i gospodarczy, upadek dotychczasowych wartości i rozpad terytorialny, zdaniem Putina, stały się impulsem wypracowania przez rosyjskie społeczeństwo mechanizmów samoobrony i pragnienia stworzenia nowego bytu opartego na wolności. W swoim wystąpieniu Putin

Пациенты, <http://mythos.spb.ru/wp-content/uploads/2022/12/Дания-тюрьма.pdf> (15.01.2023).

¹⁶ K. Tyczko, *Zaniki pamięci a los w dramacie Asi Wołoszyny „Пациенты”*, „Przegląd Rusycystyczny” 2020, nr 3 (171), s. 81–89.

¹⁷ K. Tyczko, *Wolność i tragizm w twórczości Asi Wołoszyny*, w: L. Mięśowska, P. Charko-Klekot, A. Tyka (red.), *Maski wolności w dramacie i teatrze XX i XXI wieku*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2019, s. 295–313;

¹⁸ A. Wołoszyna, *Человек из рыбы*, przeł. K. Tyczko, „Teatr” 2018, nr 12, s. 80–82.

¹⁹ K. Tyczko, *Wolność i tragizm*, „Teatr” 2018, nr 12, s. 39–42.

²⁰ A. Wołoszyna, *Мамы*, przeł. K. Tyczko, „Dialog” 2018, nr 3 (736), s. 160–185.

²¹ M. Zielińska, *Antydoc tragedia*, „Dialog” 2018, nr 3 (736), s. 186–191.

²² *Путин назвал распад СССР трагедией и „распадом исторической России”*, <https://www.rbc.ru/politics/12/12/2021/61b5e7b79a7947689a33f5fe> (15.01.2023).

podkreślił, że Rosja na przestrzeni wieków umacniała wraz z innymi krajami Starego Kontynentu wartości demokratyczne. Państwo, w jego opinii, będąc silnym i zdecydowanym wobec przestępców, powinno stać na straży praw i wolności człowieka, praworządności, równouprawnienia, bezwzględnego dostępu każdego obywatela do informacji i procesu wyborczego²³.

W kwietniu 2021 roku po praktycznie dwudziestu latach nieustannych i brutalnych wobec własnego narodu rządów oraz wielokrotnie formułowanych przez różne środowiska oskarżeniach o falsyfikowanie wyborów, zlecanie zabójstw politycznych oraz organizację aktów terroru na terytorium Rosji²⁴ Putin podpisał ustawę zmieniającą zasady zajmowania stanowiska prezydenta. Obywatel Federacji Rosyjskiej może od teraz pełnić najwyższy urząd tylko przez dwie kadencje, z tym jednak wyjątkiem, że powyższa zasada nie dotyczy osób, które zajmują lub zajmowały to stanowisko przed wejściem w życie poprawki. Tym samym dyktator zapewnił sobie możliwość piastowania stanowiska prezydenta przez kolejne dwie kadencje.

Od drugiego dziesięciolecia XXI wieku, a szczególnie od masowych protestów na placu Błotnym w Moskwie w 2012 roku przeciwko falsyfikacji wyborów i systemowi rządów stworzonemu przez Putina, państwo rosyjskie prowadzi zakrojoną na coraz szerszą skalę walkę z niezależnym dziennikarstwem i przeciwnikami politycznymi. Po 24 lutego 2022 roku natomiast wszystkie środki masowego przekazu, które nie okazywały pełnego poparcia dla wojny z Ukrainą, zostały pozbawione możliwości działania na terytorium Federacji Rosyjskiej, w marcu 2022 roku zaś zostało przyjęte prawo o odpowiedzialności karno-administracyjnej za dyskredytację armii rosyjskiej (m.in. zabroniono nazywania działań wojennych w Ukrainie „wojną”), na którego podstawie do października 2022

²³ *Послание Федеральному Собранию Российской Федерации*, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931/videos> (15.01.2023).

²⁴ Więcej na temat protestów przeciwko Putinowi i reakcji na nie władz zob.: K. Kurczab-Redlich, *Niesuwerenna demokracja*, w: tejże, *Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina*, Wydawnictwo WAB, Warszawa 2016, 10189–10567 [mobi].

roku wszczęto ponad sto postępowań karnych i ponad cztery i pół tysiąca administracyjnych²⁵. W grudniu 2022 roku Ministerstwo Sprawiedliwości Rosji opublikowało jedną listę agentów zagranicznych, na której znalazło się prawie pięćset organizacji i osób fizycznych²⁶. Jak donosi portal Meduza, według stanu na październik 2022 roku, w rosyjskich zakładach karnych przebywa 420 więźniów politycznych²⁷.

Według danych Rosstatu w Rosji, w pierwszym kwartale 2022 roku, w skrajnym ubóstwie, a więc z dochodem poniżej 12 916 rubli rosyjskich, żyło 20,9 miliona osób (14,3% ludności Federacji Rosyjskiej)²⁸, średni dochód zaś wyniósł 36 234 ruble wobec kursu dolara amerykańskiego na 31 marca 2022 roku 84,0851 rubla²⁹. Litr oleju napędowego w Rosji w 2022 roku kosztował średnio 53 ruble³⁰.

Należy również zauważyć, że zgodnie z art. 359 Kodeksu Karnego Federacji Rosyjskiej za organizację i wykorzystanie wojska najemnego w konflikcie zbrojnym grozi od czterech do ośmiu lat ograniczenia wolności. Udział najemnika w cudzym konflikcie zbrojnym w celu osiągnięcia korzyści majątkowych zaś podlega karze od

²⁵ МВД: с начала войны возбудили около 4,5 тысяч дел о дискредитации армии, <https://www.svoboda.org/a/mvd-s-nachala-voyny-vozбудили-okolo-4-5-tysyach-del-o-diskreditatsii-armii/32091277.html> (15.01.2023).

²⁶ А. Сапожников, Минюст опубликовал единый список иноагентов, <https://www.kommersant.ru/doc/5695590> (15.01.2023).

²⁷ А. Сивцова, В России сейчас 420 политзаключенных. Это почти в пять раз (!) больше, чем пять лет назад. И скоро мы, похоже, догоним поздний СССР. Обновленный список от „Мемориала” — с комментариями, <https://meduza.io/feature/2021/10/27/v-rossii-seychas-420-politzaklyuchennyh-eto-pochti-v-pyat-raz-bolshe-chem-pyat-let-nazad-i-primerno-stolko-skolko-bylo-v-pozdnem-sssr> (15.01.2023).

²⁸ Росстат представляет информацию о границе бедности в I квартале 2022 года, <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/168756> (15.01.2023).

²⁹ Był to okres silnych zawirowań kursu rubla. Официальные курсы валют на заданную дату, устанавливаемые ежедневно, https://www.cbr.ru/currency_base/daily/?UniDbQuery.Posted=True&UniDbQuery.To=30.03.2022 (15.01.2023).

³⁰ Цена Дизтопливо Лукойл за литр на заправке сегодня, <https://lukoilazs.ru/dizelnoe-toplivo-dt/> (15.01.2023).

trzech do siedmiu lat ograniczenia wolności. Przez wiele lat Jewgienij Prigożyn, rosyjski przedsiębiorca noszący przydomek „kucharz Putina” i uważany za jednego z jego przyjaciół, twórca tzw. fabryki trolli pod Sankt Petersburgiem oraz dawny kryminalista³¹, odpierał zarzuty powiązań z tzw. Grupą Wagnera (ros. ЧБК „Вагнер”), czyli prywatnym wojskiem, wnosił pozwy sądowe i wygrywał³². Do swoich związków z tą organizacją przyznał się dopiero w 2022 roku³³. W czasie trwającej wojny w Ukrainie Prigożyn prowadzi otwarty werbunek pośród więźniów, którym po zakończeniu kontraktu obiecuje ułaskawienie³⁴ (zgodnie z ustawodawstwem Federacji Rosyjskiej może dokonać tego jedynie prezydent).

Według dziennikarzy portalu Nowaja Gazieta walczący w Syrii bojownicy Grupy Wagnera nagrali wśród okrzyków radości tortury i śmierć jednego z Syryjczyków: rozbili mu głowę i kończyny ciężkim młotem, odcięli głowę i dłonie, powiesili do góry nogami i podpalili. Na ciele Syryjczyk miał napisany popularny wśród rezerwistów toast „Za WDW” (ros. За ВДВ)³⁵. W listopadzie 2022 roku w Internecie pojawił się wywiad ukraińskiego dziennikarza Jurija Butusowa ze zwerbowanym z kolonii karnej Jewgienijem

³¹ *Co odrzutowiec „Kucharza Putina” robi w Berlinie?*, <https://www.polskieradio.pl/399/7977/Artykul/2757724,Co-odrzutowiec-Kucharza-Putina-robi-w-Berlinie> (15.01.2023).

³² *Евгений Пригожин признал, что в 2014 году создал ЧБК Вагнера. Раньше он судился с теми, кто связывал его с наемниками*, <https://meduza.io/news/2022/09/26/evgeniy-prigozhin-priznal-chto-v-2014-godu-sozdal-chvk-vagnera-ranshe-on-sudilsya-s-temi-kto-svyazyval-ego-s-naemnikami> (15.01.2023).

³³ Tamże.

³⁴ *Евгений Пригожин вербует заключенных в ЧБК „Вагнер”*, <https://www.youtube.com/watch?v=yOtN3PlIDrk> (15.01.2023); *Пригожин: первая группа завербованных ЧБК „Вагнер” заключенных завершила свой контракт. С них сняли судимости*, <https://novayagazeta.eu/articles/2023/01/05/prigozhin-pervaia-gruppa-zaverbovannykh-chvk-vagner-zakliuchennykh-zaver-shila-svoi-kontrakt-s-nikh-sniali-sudimosti-news> (15.01.2023).

³⁵ „za wojska powietrznodesantowe”. 18+ *Головорезы. „Новая газета” нашла одного из наемников „ЧБК Вагнера”*, <https://www.youtube.com/watch?v=40-EoejDySc> (15.01.2023).

Nużynem. Następnie kanał w Telegramie o nazwie „Grey Zone” kojarzony z wojskiem Prigożyna opublikował film, w którym ktoś w ostatnich sekundach materiału miazdzy Nużynowi głowę ciężkim młotem. We wpisie pod filmem widnieje informacja, że jest to tradycyjna kara stosowana w Grupie Wagnera³⁶. W listopadzie prawnik Prigożyna, w odpowiedzi na informację, że Parlament Europejski wzywa Unię Europejską do uznania Grupy Wagnera za organizację terrorystyczną, wystąpił z prezentacją zakrwawionego młota w futerale na skrzypce, który następnie miał zostać przekazany przez rosyjskich blogerów Parlamentowi Europejskiemu³⁷. Na początku stycznia 2023 roku zaś w Internecie pojawiło się wideo, na którym Prigożyn, prawdopodobnie w obozie szkoleniowym dla bojowników Grupy Wagnera w Kraju Krasnodarskim, wręcza ludziom w mundurach podobny ciężki młot, nakazuje przeszkolenie z zastosowania oraz składa życzenia z okazji Nowego Roku³⁸. Warto zauważyć również, że w 2018 roku niedaleko wspomnianego obozu powstały kaplica prawosławna i pomnik poświęcony najemnikom, którzy zginęli w Syrii, a w 2017 roku dowódcy Grupy Wagnera, w tym Dmitrij Utkin, pseudonim Wagner³⁹, uczestniczyli w uro-

³⁶ ЧВК „Вагнер” опубликовала видео казни кувалдой своего боевика из числа заключенных. Он побывал в плену ВСУ и критиковал Путина в украинских СМИ (18+), <https://novayagazeta.eu/articles/2022/11/12/chvk-vagner-opublikovala-video-kazni-kuvaldoi-svoego-boevika-iz-chisla-zakliuchennykh-on-pobyval-v-plenu-vsui-kritikoval-putina-v-ukrainskikh-smi-18-news> (15.01.2023).

³⁷ С. Нуриева, Основатель ЧВК „Вагнер” Пригожин передал Европарламенту кувалду в футляре для скрипки, <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/11/24/19109977.shtml> (15.01.2023); Убили заключенного КУВАЛДОЙ и передали ОРУДИЕ Европарламенту с кровью! ПРИГОЖИН ШОКИРУЕТ, <https://www.youtube.com/watch?v=uhkYXoH3pHc> (15.01.2023).

³⁸ Пригожин дал указание военным обучиться „работе” с кувалдой, <https://www.youtube.com/watch?v=kNETEqTFBpY> (15.01.2023).

³⁹ Uważa się, że swój pseudonim Utkin wybrał z zamiłowania do ideologii Trzeciej Rzeszy. W Internecie można odnaleźć fotografie tatuaży Utkina i innych dowódców Grupy Wagnera z symboliką Trzeciej Rzeszy. С. Груздев, Пригожин, Дмитрий Уткин, Шойгу, Валерий Герасимов: кто есть кто в секретной армии Путина, <https://glavcom.ua/ru/articles/prigozhin-dmitriy-utkin-shoygu-valeriy-gerasimov-kto-est-kto-v-sekretnoy-armii-putina-742050>.

czystym przyjęciu na Kremlu i pozowali do wspólnej fotografii z Putinem⁴⁰.

W sierpniu 2022 roku pisarz Zachar Prilepin wraz z politykiem Siergiejem Mironowem mieli rozpocząć tworzenie oficjalnej, do niedawna dostępnej w Internecie⁴¹, listy pracowników kultury z informacją na temat ich postawy wobec wojny w Ukrainie (na tej liście znalazł się np. pisarz Roman Sienczyn, który o tym fakcie poinformował na Facebooku). Przez pewien czas obok imion i nazwisk można było przeczytać, kto wstrzymuje się od głosu, a kto jest przeciwny. Oficjalni przedstawiciele administracji państwowej nawoływali do pozbawienia osób niepopierających oficjalnej polityki Federacji Rosyjskiej możliwości uczestnictwa w projektach kulturalnych finansowanych z budżetu państwa⁴². Tak wypowiadał się np. przewodniczący rosyjskiej Dumy Państwowej, Wiaczesław Wołodin, w 2022 roku: „Rosja jest najbardziej demokratycznym krajem. [...] Każdy ma prawo wyboru: być ze swoim krajem, z rodziną, rodzicami, walczyć o swoje państwo, tożsamość, kulturę, historię, religię, albo zdradzić to wszystko”⁴³. Nazwanie Rosji „najbardziej demokratycznym krajem” nie przeszkodziło Wołodinowi określić mianem „zdrady” postawy przeciwnej wobec tej, która jest przez niego promowana.

W listopadzie 2022 roku w Kałudze odbył się pokaz spektaklu Romana Razuma pt. *Вежливые люди* (2022, „Grzeczni ludzie”),

html (15.01.2023). *Неофашисты на службе России под прикрытием ЧВК „Вагнера”*, https://pikabu.ru/story/neofashisty_na_sluzhbe_rossii_pod_prikrytiem_chvk_vagnera_8985068 (15.01.2023).

⁴⁰ Часовня „ЧВК Вагнера” сменила собственника. Им стала организация командира „Седого”, <https://www.bbc.com/russian/features-46808417> (15.01.2023). Путин принимал в Кремле командира российских наемников. Что о нем известно?, <https://meduza.io/feature/2016/12/15/putin-prinimal-v-kremle-komandira-rossijskich-naemnikov-chto-my-o-nem-znaem> (15.01.2023).

⁴¹ В. Катаева, *В Госдуме представили список 142 знаменитостей, не подержавших СВО*, <https://news.ru/culture/v-gosdume-predstavili-spisok-142-znamenitostej-ne-podderzhavshih-svo/> (15.01.2023).

⁴² А. Самохин, *ГРАД: хотели как лучше...*, https://www.stoletie.ru/vzglyad/grad_khoteli_kak_luchshe_149.htm (15.01.2023).

⁴³ Вячеслав Володин: нельзя финансировать деятелей культуры, которые оскорбляют страну и народ, <http://duma.gov.ru/news/55703/> (15.01.2023).

podczas którego uzbrojeni i przebrani za ukraińskie wojsko aktorzy strzelali oraz brali zakładników spośród widzów. Gubernator obwodu kałużskiego stwierdził, że był to spektakl patriotyczny, który w dodatku zebrał owacje na stojąco⁴⁴. W grudniu 2022 roku nauczyciele jednej z kamczackich szkół wystąpili w filmie, w którym wyrazili zachwyty nad działaniami rosyjskiej armii, życzyli jej członkom sukcesów i wydeklamowali specjalny wiersz o tym, że z racji przynależności genetyczno-kulturowej Rosjanie są odpowiedzialni za całą ludzkość. Domniemana scheda po bohaterach rosyjskiej hagiografii okresu drugiej wojny światowej w tym utworze służy podmiotowi lirycznemu do uzasadnienia stosowania przemocy wobec „wrogów”, „gadów” i „faszystów”. Na marginesie warto zauważyć, że w rosyjskim dyskursie polityczno-propagandowym określenia „nazista” i „faszysta” na oznaczenie wroga używane są wymiennie. W świecie przedstawionym przez podmiot liryczny nie ma też miejsca na wątpliwości: wszystkie czyny rosyjskiego żołnierza *a priori* muszą być uznane za prawidłowe właśnie ze względu na ogólną przynależność do narodu-zwycięzcy. Ostatnia zaś z przytoczonych poniżej zwrotek otwarcie wpisuje się w narrację o odbudowie imperium:

Jesteśmy Rosjanami! A to oznacza, że
Jesteśmy odpowiedzialni za wszystkich na Ziemi!
Życzymy Tobie powodzenia,
Rosyjski żołnierzu, na wojnie!

Wykonujesz swoje obowiązki z honorem
Daleko od ojczyzny, wojowniku!
Czy w Ługańsku, czy w Doniecku
Zawsze, bracie, jesteś dzielny!
Więc bij wroga, jak w czterdziestym piątym
Twój dziadek, wnuczku, bił faszystów!
I nie okazuj litości gadom!
Jak tylko zobaczysz, od razu bij, bracie!
Przepędź całe zło z Ukrainy!

⁴⁴ Е. Арнольдовна, Глава Калужской области объяснил „захват заложников” на спектакле „Вежливые люди”, <https://www.gazeta.ru/culture/news/2022/11/09/18992209.shtml> (15.01.2023).

Czekaliśmy na to od dawna,
A rosyjska flaga w Nowym Świecie
Przywróci swoją wielkość!⁴⁵

4 marca 2014 roku na pytanie dziennikarza o to, czy w zajęciu Krymu uczestniczyli rosyjscy żołnierze, Putin odpowiedział: „To były lokalne siły samoobrony”; 17 kwietnia 2014 roku podczas corocznego spotkania z dziennikarzami zaś zakomunikował: „Za plecami sił samoobrony Krymu stali oczywiście nasi żołnierze. Działali bardzo oględnie, ale, jak już powiedziałem, zdecydowanie i profesjonalnie”; 13 listopada 2014 roku podczas wywiadu Putin potwierdził: „To jest fakt i nigdy tego nie ukrywaliśmy. Nasze siły zbrojne, mówiąc wprost, zablokowały ukraińskie siły zbrojne stacjonujące na Krymie”⁴⁶. Z kolei już w kontekście regularnej wojny przeciwko Ukrainie 8 grudnia 2022 roku podczas wręczenia odznak „bohater Rosji” (ros. *герой России*) na Kremlu Putin z kieliszkiem szampana w rękę przyznał:

⁴⁵ *Мы русские, а это значит — за всех в ответе на Земле*, <https://www.youtube.com/watch?v=IJEk6C2kJZI> (15.01.2023).

Wersja oryginalna:

Мы русские! А это значит —
За всех в ответе на Земле!
Желаем мы тебе удачи,
Солдат Российский, на войне!

Свой долг ты исполняешь с честью
Вдали от Родины, боец!
В Луганске ты или в Донецке —
Всегда, браток, ты молодец!

Так бей врага, как в сорок пятом
Фашистов бил твой дед, внучок!
И не давай пощады гадам!
Увидел где — там бей, браток!

Гони всю нечисть с Украины!
Мы ждали этого давно,
И флаг Российский в Новом мире
Вернёт величие своё!

⁴⁶ *Публичное признание президента в отправке российских войск в Крым*, <https://www.youtube.com/watch?v=3w4LnR3bcQQ> (15.01.2023).

Obecnie wiele hałasu jest o nasze uderzenia w infrastrukturę energetyczną sąsiedniego kraju. Tak, robimy to. Ale kto zaczął? Kto uderzył w Most Krymski? Kto wysadził linie energetyczne z elektrowni atomowej w Kursku? Kto nie dostarcza wody do Doniecka? [...] Nikt nigdzie nie powiedział o tym ani słowa. W ogóle. Kompletna cisza. A my, wystarczy, że się tylko poruszymy, zrobimy coś w odpowiedzi — od razu rumor, hałas, lament na cały świat [...] ⁴⁷.

W stosunku do strategii retorycznej Putina w rosyjskiej publicystyce stosowane jest określenie *zierkalit'* (pol. 'odbijać', 'kopiować'; ros. *зеркалить*), pochodzące od słowa *zierkało* (ros. *зеркало*), tj. 'lustro', i polegające w tym wypadku na oskarżaniu przeciwnika o to, o co jest się samemu przez niego oskarżanym. Przykład zastosowania tej strategii podaje Rustiem Agadomow w swoich mediach społecznościowych: 25 listopada 2022 roku w rezydencji prezydenckiej w Nowo-Ogariowie miało dojść do spotkania Putina z matkami żołnierzy rosyjskich, którzy biorą udział w wojnie na terytorium Ukrainy. Podczas spotkania Putin oskarżył Ukrainę o wysyłanie obywateli ukraińskich na front w charakterze tzw. mięsa armatniego oraz o strzelanie do własnych żołnierzy za odmowę walki na froncie. Co ciekawe, wcześniej o podobne czyny była oskarżana Rosja, a szczególnie członkowie Grupy Wagnera ⁴⁸.

Brak poszanowania tworzonego przez siebie prawa, brutalne represje wobec opozycji, korupcja, brak dostępu szerokich mas do korzyści płynących z wydobycia i sprzedaży złóż naturalnych ⁴⁹,

⁴⁷ Путин с бокалом шампанского ВПЕРВЫЕ ПРИЗНАЛ ТЕРРОР в Украине #shorts, <https://www.youtube.com/watch?v=7CIHISWM88k> (15.01.2023).

⁴⁸ <https://twitter.com/adagamov/status/1596545057171341313> (15.01.2023); *Встреча с матерями военнослужащих — участников СВО*, <http://kremmlin.ru/events/president/news/69935> (15.01.2023); „Выставили пушечное мясо, а командиры спрятались”. Рассказы матерей мобилизованных из Приморского края, <https://www.currenttime.tv/a/ukraine-russia-war-mobilization/32121280.html> (15.01.2023).

⁴⁹ В. Крвацов, *Уровень газификации России остается низким*, <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2021/10/27/893155-uroven-gazifikatsii> (15.01.2023).

nieudolność organizacyjno-gospodarcza⁵⁰, brak inwestycji we własne technologie produkcyjne i nasycenie rynku przede wszystkim towarami importowanymi, pogarda elit politycznych wobec tzw. zwykłych Rosjan, starzejąca się masowo infrastruktura, oligarchiczny system gospodarczy — dopełniają rozczarowującego obrazu stanu państwa rosyjskiego.

Crime ma konstrukcję odmienną od dotychczasowych sztuk Wołoszyny: brak tu klasycznego przedstawienia scenicznego, akcja toczy się od lutego do lipca 2022 roku na ekranie telefonu głównej bohaterki, który, zdaniem dramatopisarki, może być uznany za teatralną „czwartą ścianę”⁵¹, a postaci ukryte są za tekstem „scrollowanych” wiadomości w mediach społecznościowych i komunikatorach. Rytm tak skonstruowanej fabule nadają autentyczne informacje o wydarzeniach w Ukrainie od początku rosyjskiej inwazji do września 2022 roku.

W podtytule Wołoszyna zamieściła informację, że jest to „proza ekranowa albo horyzontalna grupa sztuk” (ros. *экранный проза или горизонтальная группа пьес*, s. 1⁵²). Ludmiła Bielowa odnosi termin „экранный проза” do filmu wojennego pt. *Окраина (Na obrzeżach)* z 1933 roku w reżyserii Borisa Barneta. Film powstał na podstawie powieści Konstantina Finna o tym samym rosyjskim tytule. W filmie, zdaniem Bielowej, zastosowano strategię odwrotną do tradycyjnego zabiegu dramatyzacji materiału tekstowego podczas ekranizacji utworów literackich, scenariusz

⁵⁰ Р. Марченко, *Apple даже не напрягся. Пять российских разработок, которые провалились. Хотели как у них, а получилось как всегда*, <https://secretmag.ru/news/apple-dazhe-ne-napryagsya-pyat-rossiiskikh-razrabotok-kotorye-provalilis.htm> (15.01.2023).

⁵¹ Y. Meerzon, *On the rightlessness...*

⁵² [Asya Voloshina] E. Bol, *Crime*, Almon 2022. Wszystkie cytaty z *Crime* — w tłumaczeniu Drzycimskiej — będą opatrywane numerem strony oryginału podanym w nawiasie.

bowiem został rozszerzony o dodatkowe wątki i postaci, rozluźniono także powiązania fabularne. Dzięki takiemu ułożeniu materiału fabuła otrzymuje dwa wektory rozwoju — do przodu oraz wszergz:

Taki kierunek fabuły nie tylko „do przodu”, od zdarzenia do zdarzenia, ale także „wszergz”, od postaci do postaci, ruch w czasie i przestrzeni, z retrospekcjami i równoległym pokazywaniem frontu i tyłów, ulicy i mieszkania, strajku w fabryce i spotkania miłosnego, bitwy i sennej ciszy ulicy nadał dziełu nowy wymiar. Struktura i styl *Na obrzeżach* są typowe dla późniejszej kinematodramatografii, bliższe latom 50.–60. niż latom 30. czy 40.⁵³

W prywatnej rozmowie⁵⁴ Wołoszyna w następujący sposób sformułowała znaczenie zastosowanego przez siebie określenia „proza ekranowa”:

Ta wojna jest przejrzysta jak żadna inna przed nią. Będąc w szczególnie odczuwalnym bezpieczeństwie, poprzez ekran możemy obserwować materiały dokumentalne niemal w czasie rzeczywistym. Powstały w ten sposób strumień narracji staje się rodzajem pewnej prozy ekranowej. Indywidualnie wyrwanym, indywidualnie postrzeganym przekrojem niezglębionej rzeczywistości.

Strategia przyjęta w *Crime* jest więc podobna do strategii „rozszerzenia” treści filmu *Украина*: wielowątkowość pozwala tu na wzmocnienie przekrojowego charakteru dobranego materiału mediów społecznościowych i komunikatorów. *Crime* jest więc, z jednej strony, sztuką o realistycznej i naśladowczej proveniencji (wiadomości opatrzone są również datą i godziną wysłania), z drugiej zaś autorka przynosi najnowszy materiał faktograficzny na płaszczyznę teatru, organizuje oraz dopełnia go, umożliwiając tym samym wgląd w system treści mentalnych Rosjan i Ukraińców, i czyniąc z *Crime* zapis stanu świadomości obserwatorów

⁵³ Л. Белова, *Экранная проза. О драматургии фильма*, <https://charaev.media/articles/8056> (15.01.2023).

⁵⁴ Ze względu na niewielki czas, jaki minął od napisania *Crime*, brak stosownych źródeł analitycznych. Powołuję się więc również na prywatne rozmowy, ponieważ mogą one stanowić wartościowy materiał badawczy w przyszłości.

oraz uczestników wojny. Określenie „horyzontalna grupa sztuk” zaś odnosi się do typu narracji — w języku angielskim określanego jako *serial*⁵⁵ — w którym każdy kolejny odcinek (np. serialu) tematycznie powiązany jest z poprzednim i stanowi jego kontynuację⁵⁶ (w przeciwieństwie do serialu *proceduralnego* — ros. *вертикальный сериал* — gdzie każdy odcinek stanowi zamknięty epizod⁵⁷).

Jednym z najbardziej radykalnych twierdzeń Wołoszyny o Rosji wyartykułowanych podczas wywiadu udzielonego Meerzon jest: „Nie ma większego więzienia niż Rosja i nie chodzi mi tylko o rozmiar”. Wołoszyna wyjaśnia, że na myśli ma przede wszystkim wielki system łagrowy zbudowany *de facto* rękoma więźniów, którzy następnie zmuszani byli do niewolniczej pracy przy wyrębach lasu lub wydobywaniu złóż: „And then the labour camps turned into settlements and towns. And not just in the 20th century. Siberia was the land of penal labour back in the 19th and even 18th century”⁵⁸. Na przykład w znajdującym się za północnym kołem podbiegunowym Workutłagrze w 1942 roku przebywało prawie 73 tysiące więźniów⁵⁹. Historycy podają również, że przez system Gułagu przeszło od 15 do 18 milionów osób, z czego 1,5 miliona zmarło

⁵⁵ K. Piórecka, *Stary (dobry?) procedural i jego miejsce we współczesnej telewizji*, <https://naekranie.pl/artykuly/stary-dobry-procedural-i-jego-miejsce-we-wspolczesnej-telewizji> (15.01.2023).

⁵⁶ *Вертикальные и горизонтальные сериалы*, <https://xn---7sbafuabraerj-yjmxvsmn8f.xn--p1ai/vertikalnye-i-gorizontalnye-serialy/> (15.01.2023).

⁵⁷ K. Matuszak, R. Świderek, #7 Czym są seriale proceduralne? Czy jest dla nich miejsce w erze streamingu i bingeowania? — *Be My Hero PLUS* — podcast, <https://www.empik.com/7-czym-sa-seriale-proceduralne-czy-jest-dla-nich-miejsce-w-erze-streamingu-i-binge-owania-be-my-matuszak-kamil-swiderek-rafal,p1251873942,ebook-i-mp3-p> (15.01.2023).

⁵⁸ Y. Meerzon, *On the rightlessness...*

⁵⁹ С. Филиппов, С. Сигачев, *ВОРКУТИНСКИЙ ИТЛ (Воркуто-Печорский ИТЛ, Воркутпечлаг, Воркутлаг, Воркутстрой)*, w: М. Смирнов (red.), *Система исправительно-трудовых лагерей в СССР*, <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/r3/r3-64.htm> (15.01.2023).

w obozach⁶⁰. Zdaniem dramatopisarki zamiast podjąć próbę zwerifikowania tej przeszłości, współczesna Rosja widzi w niej rezerwuuar „tradycyjnych wartości”.

O Rosji rozumianej jako więzienie jest sztuka Wołoszyny *Дания тюрьма* (2018, „Dania więzienie”)⁶¹. Jej akcja rozgrywa się w rosyjskim zakładzie penitencjarnym. Główni bohaterowie — Ania (przyjezdna) i Mitia (osadzony) — spędzają z sobą trzy wieczory, opowiadają sobie nawzajem swoje historie i rozmawiają o Rosji. Dla Ani przesycony próbami renowacji ZSRR, podziałami plemiennymi i brutalnością kraj, w którym mieszka, tożsamy jest z niewolą. Bohaterka z nostalgią wspomina swój pobyt w Wenecji: „Raz w życiu nie byłam w więzieniu. To było w Wenecji”⁶². Rosja zaś dla niej to: „Niesamowity marazm, jeśli mam być szczerą. I wiesz... teraz mi się wydaje, że serce Rosji to więzienie. Może inne kraje mają inne serca — może, ale koncentrat Rosji jest właśnie tu. Dokładnie tu”⁶³.

W języku rosyjskim funkcjonuje słowo *wola* (ros. *воля*) oznaczające wolę do podejmowania decyzji i działań. Słowo to jednak, jak wyjaśnia Wołoszyna, jest wykorzystywane też do oznaczenia przestąpienia oraz stanu poza murami więzienia (wcześniej było używane również w kontekście wolności od pańszczyzny), a więc jako znaczące „wolność”⁶⁴ (obok słowa *swoboda*, ros. *свобода*):

When this „volya” means „freedom”, it has an additional connotation: it is the word often used by prisoners. This is the word they often use to refer specifically to their life before and after prison, or even to the life outside prison in general. So everything that is outside of the prison walls is „volya”⁶⁵.

⁶⁰ <https://gulag.online/articles/historie-gulagu?locale=pl> (15.01.2023).

⁶¹ А. Волошина, *Дания тюрьма*, <http://mythos.spb.ru/wp-content/uploads/2022/12/Дания-тюрьма.pdf> (15.01.2023). Sztuka nie została przetłumaczona na język polski.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Zob. także: *Толковый словарь Ефремовой*, <https://gufo.me/dict/efremova/воля> (15.01.2023).

⁶⁵ Y. Meerzon, *On the rightlessness...*

[Kiedy „volya” oznacza „wolność”, pojawia się dodatkowa konotacja: jest to słowo często używane przez więźniów. Słowo, którego często używają w odniesieniu do swojego życia przed więzieniem i po więzieniu, jak również w ogóle do życia poza więzieniem. Zatem wszystko, co jest poza murami więzienia, to jest „volya”.]

Do kryzysu woli ludność Rosji doprowadziło wielowiekowe pozabawianie jej materialnej, fizycznej i mentalnej wolności, w czego efekcie ludzie poddawani tym procesom tracili zdolność do samodzielności i odważnego myślenia i działania. Zamiast dojrzałego społeczeństwa obywatelskiego rosyjski system państwowy, zdaniem Wołoszyny, przez dziesięciolecia kształtował i nadal kształtuje przerażonych i niczego nieświadomych potworów-niewolników o zwierzęcej uległości wobec swoich tyranów⁶⁶. Teoretyczne potwierdzenie tych słów znajdujemy w słowniku mentalności rosyjskiej pod redakcją Andrzeja de Lazariego. Jerzy Faryno stwierdza, że określenia *cr'* (później nastąpiła zmiana morfologiczna do postaci *car'*) używano jako imienia Boga. „Początkowo przyjmowane przez wielu nie bez oporów, stopniowo się utrwaliło, przenosząc na panującego monarchę swe konotacje sakralne”⁶⁷ — pisze literaturoznawca. Katarzyna II uznała się za głowę Cerkwi, a Paweł I miał nawet chcieć odprawiać nabożeństwa. Co ciekawe, nie tylko lud rosyjski traktował carów jak świętych, lecz sami carowie odnosili się tak do swoich poprzedników. Zdaniem Faryny, tendencja ta nie wygasła i świadczy o tym chociażby przechowywanie ciała Włodzimierza Lenina w mauzoleum — swoistym Grobie Pańskim⁶⁸.

W sztuce *Дания тюрма* poruszony został problem żywej w rosyjskim społeczeństwie dychotomii swój–obcy, która *nota bene* z powodzeniem jest wykorzystywana we współczesnej rosyjskiej propagandzie. Ania opowiada historię własnego ojca — mordercy matki-Żydówki, i babki, która stara się bronić swojego syna bez względu na to, co zrobił, i tylko dlatego, że należy do „swoich”.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ J. Faryno, *Царь*, w: A. de Lazari (red.), *Mentalność rosyjska*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1995, s. 101.

⁶⁸ Tamże, s. 101–102.

Wina w tym modelu obrony nie jest analizowana, lecz całkowicie negowana jako zagrożenie żywotnych interesów winnego:

Tata jest stuprocentowo swój, więc cokolwiek by zrobił, trzeba go bronić. Nie na zasadzie „nigdy się ciebie nie wyprę, ale spójrz, co zrobisz i jak katastrofalne są tego skutki” (i dalej: to też widocznie w jakimś sensie moja wina, że tak się stało), ale totalnie. Więcej niż totalnie. Przerzucanie odpowiedzialności⁶⁹.

Owo przerzucanie odpowiedzialności, o którym pisze Wołoszyna, polega na oskarżaniu ofiary o prowokowanie spenalizowanego zachowania: „Tata powiedział: »Chciała zniszczyć rodzinę«. Babcia powiedziała: »Ona go sprowokowała. To geny«⁷⁰.

Co ciekawe jednak, główna bohaterka sztuki *Дания тюрма* wyraża zrozumienie dla tego typu mentalności (w *Crime* nastąpi ostateczny rozłam pomiędzy członkami rodziny). Ania przytacza historię z czasów wojny, która miała ukształtować całe przyszłe życie babki: jako dziecko nie jadła nic słodsze niż śliwki, aż pewnego dnia przyszedł człowiek, który częstował wszystkich jabłkami. Dzieci rzuciły się na gościniec, babcia natomiast była zbyt mała, by zdobyć jabłko również dla siebie. W pewnym momencie jedno z jabłek potoczyło się po podłodze, nikt go nie zauważył i nie podniósł, poza przyszłą babką Ani. Bohaterka tak komentuje to zdarzenie:

To bordowe jabłko siedzi w mojej głowie. Człowiek, który chciał przetrwać. Człowiek, któremu to się zawsze udawało. Który został zaprogramowany, aby to robić. Zadziałał starodawny program biologiczny. Świat, który raz po raz stawał człowieka w tej pierwotnej pozycji. Raz po raz, raz po raz. W XX wieku, w XXI wieku⁷¹.

Stan permanentnego zagrożenia i konieczność zabezpieczenia sobie i swoim bliskim podstawowych potrzeb wprowadza opiekuna w tryb walki o przetrwanie oraz nadmiernej troski, a potomstwo w efekcie pozbawia samodzielności i upośledza wolę. Zdaniem

⁶⁹ А. Волошина, *Дания тюрма...*

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże.

Wołoszyny jest to kod kulturowy wspólny dla mieszkańców ZSRR: „Bycie skazanym na walkę o przetrwanie, potem na tryb wyłapywania, myślenia o kawałku chleba, chronienia dzieci, jakby wiecznie nad nimi krążył sęp. Aż do dorosłości. I po. A dalej — infantyizm. Infantyizm tychże właśnie dzieci”⁷².

W takich okolicznościach liczy się tylko brutalna siła i efektywność w niszczeniu przeciwnika-konkurenta o dobra podstawowe: „Nieważne, czy zawiniłem — muszę być silny. Silny zawsze się wybroni. [...] Silny zawsze weźmie to, czego chce. Czy to półwysep, kobieta, czy coś”⁷³.

Z podobnej strategii obarczania winą przeciwnika i niszczenia go korzysta, zdaniem głównej bohaterki, Putin: „To jest jak z pewnym znanym liderem — gdy go pytają, dlaczego Pan to robi, on od razu: a popatrzcie na Ukrainę, popatrzcie na Amerykę — jak oni się zachowują. Nienaganna logika przedszkolaka”⁷⁴. Jest to strategia bliska tego, o czym pisał Agadamow, gdy Putin oskarżył własną ofiarę — Ukrainę — o stosowanie metod, które stosuje sam. Zohydzenie obrazu przeciwnika i obdarcie z ludzkich odruchów ma oczyścić Putina w oczach Rosjan, pozbawić ich wątpliwości, wzbudzić oburzenie oraz zapewnić poparcie.

W *Crime* radykalizacja oceny rosyjskiej przestrzeni kulturowej postępuje dalej. Główna bohaterka przytacza historię obrońców Azowstalu⁷⁵, którzy wzięli ślub z obrączkami wykonanymi z folii aluminiowej. Wołoszyna zestawia niepohamowaną witalność i pragnienie życia z dyskursem rosyjskiej agresji. *Русский* w sztuce staje się synonimem niewolnictwa. Naród rosyjski całemu światu zaprezentował swoje okrutne oblicze, a warstwy wykształcone — bierność i bezsilność:

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ O ich historii pisali również dziennikarze Polskiej Agencji Prasowej: I. Hirnyk, K. Wronowska, *Любовь, брак и смерть. И все это за три дня в подвалах „Азовстали”*, <https://www.pap.pl/ru/news,1208572,lyubov-brak-i-smert-i-vse-eto-za-tri-dnya-v-podvalakh-azovstali.html> (15.01.2023).

W zakładach „Azowstal” kobieta-bojownik, wdowa-bojownik (a może była lekarzem?), kobieta, która wyszła za mąż w trakcie oblężenia z obręczkami z folii, kobieta, której mąż zginął, mówi: „Nie zdążyliśmy nabyć się razem”.

„Nie zdążyliśmy nabyć się”.

Nie mam prawa nic-nic-nic-nic powiedzieć.

Chociaż w tym „nie mam prawa” też jest zbyt wiele tego, co rosyjskie. niewolnicze. to niemal synonimy. Rosyjski i niewolniczy.

rosja jest zarażona starością.

plugawą starością starca.

„Rosyjski” „naród” jest zawzięty, „rosyjska” „inteligencja” jest bezsilna (we wszystkich sensach, które tylko mogą istnieć).

Ciekawe. To jest to, co Putin pokazał światu. Że Rosja = zawziętość i bezsilność. Combo (s. 69).

Niewolnicy — jak pisze główna bohaterka w wiadomości do ukochanego Ignata — niszczą, ponieważ nie potrafią wygrywać⁷⁶.

W swojej twórczości Wołoszyna wiele uwagi poświęca kwestii winy. Akcja sztuki *Гибнет хор* (napisanej w 2014 roku po aneksji Krymu) rozgrywa się w 1914 roku podczas pierwszej wojny światowej. Michaił — postać wymyślona, okulista z Sankt Petersburga, który po zabójstwie żołnierza na stole operacyjnym został oddelegowany do przewożenia rannych, oraz Sofia, która dobrowolnie zgłosiła się do pracy na wojnie jako pielęgniarka, jadą razem w pociągu szpitalnym. Przez całą sztukę Michaiłowi towarzyszy Chór — głos prostego człowieka opowiadającego o koszmarze wojny. Jak zauważa Kabiłowa: „A. Wołoszyna wprowadza postać Chóru, w którego imieniu odzywają się bezładne, chaotyczne głosy żołnierzy pierwszej wojny światowej z książki S.Z. Fiedorczenko *Naród na wojnie*⁷⁷, będącej dokumentalną podstawą spektaklu”⁷⁸. W części III dowiadujemy się, że jest to głos młodego chłopaka zabitego przez Michaiła — lekarz nie mógł dłużej znieść jego krzyków podczas amputacji nogi. W ciągu ostatnich czterdziestu ośmiu godzin był to dwudziesty ranny na stole okulisty.

Omawiając ten tekst w najnowszym swoim wywiadzie, Wołoszyna porusza kwestię winy lekarza jako przedstawiciela inte-

⁷⁶ [A. Волошина] E. Bol, *Crime...*, s. 69.

⁷⁷ С. Федорченко, *Народ на войне*, Советский писатель, Москва 1990.

⁷⁸ Е. Кабилова, *Документальное...*, s. 47.

ligencji wobec tzw. prostego rosyjskiego ludu za jego ciemnotę, barbarzyństwo i rozłam panujący między obiema warstwami. Michaił wspomina swój wysoki poziom życia w Północnej Stolicy, wykształconą i wrażliwą żonę, swoje badania nad zaćmą oraz przestrzega Sofię przed udziałem w konflikcie zbrojnym. Przyzwoici ludzie, jak stwierdza, wcale nie tęsknią na wojnie za kobietami, lecz za czystością i spokojem, inaczej jednak postępują przedstawiciele prostego ludu: „Tak że proszę się przygotować. Wie pani, jak oni to robią? Pewien człowiek mi opowiedział... Widział dziewczynkę w wieku około siedmiu lat. We czterech. Mówił, że próbował odciągnąć, ale się nie dało... Może kłamał. Może on był jednym z nich”⁷⁹. Historia o zbiorowym gwałcie — jedna z wielu podobnych pod względem brutalności — została opowiedziana Michaiłowi przez Chór. Przez całą sztukę lekarz boryka się z jednym wyrzutem sumienia z powodu zabitego żołnierza, podczas gdy Chór za każdym razem dzieli się nową okrutną opowieścią. Michaił na końcu umiera, Chór jednak, jak zauważa Wołoszyna, martwy jest już od samego początku. Dramatopisarka zwraca uwagę na to, że we współczesnej Rosji jednym z pól, gdzie rozgrywa się tragedia, jest brak związku intelektualistów z ludem: „Tragiczny brak jakiegokolwiek języka, który mógłby być użyty do komunikowania się z nim. I dziedziczna, rodowa, zbiorowa wina za to zerwanie. Tak, zbiorowa wina”⁸⁰. Na ów rozbrat zwraca uwagę również de Lazari. Zdaniem badacza wybór zachodnich wzorców, na których kształciła się zapoczątkowana przez Piotra I warstwa inteligencji rosyjskiej, na stulecia dla narodu rosyjskiego stał się kością niezgody:

Kształcąc się na wzorcach zachodnich (holenderskich, angielskich, francuskich i niemieckich), utraciła swe rosyjskie korzenie, „oderwała się od gleby” (por. **Возвращение к почве**), przestała być narodem rosyjskim. W XIX w. przeciwstawiana była narodowi rosyjskiemu (chłoptwu i warstwie średniej) jako obszczeństwo („towarzystwo”; przez słowianofilów, poczwienników, narodników), dzisiaj modne stało się określanie jej terminem obrazowanszczina („wykształceńcy”, pojęcie wprowadzone przez A. Sołżenicyna). Inteligencję

⁷⁹ А. Волошина, *Гибнет хор...*, s. 15.

⁸⁰ Y. Meerzon, *On the rightlessness...*

obwiniano i obwinia się o wszelkie grzechy obce jakoby kulturze rosyjskiej — przede wszystkim o liberalizm, rewolucjonizm i ateizm⁸¹.

W ostatniej części *Гибнет хор* Michaił doznaje przemiany — marzy o usłyszeniu listu podobnego do tego, jaki otrzymał niepiśmienny żołnierz od swej niepiśmiennej żony (napisanego przez jej sąsiada za koszyk jajek; list obiecuje mu odczytać jego towarzysz broni za machorkę, lecz i on nie zna alfabetu, postanawia więc improwizować). Sofia odczytuje list od prawdziwej żony okulisty, w którym ta zawarła wiersz Konstantego Balmonta *Орхидея* („Orchidea”), jednak w pewnym momencie odkłada go i naśladuje styl listu do żołnierza. Michaił rozkoszuje się prostymi, a wręcz ordynarnymi słowami. Protagonista ulega więc Chórowi, swoistej średniowiecznej masie — według dramatopisarki ma to być symbolem upadku rosyjskiej inteligencji, cieszącej się wraz z najprostszymi warstwami ludności w 2014 roku, że ich kraj odebrał innemu krajowi część ziem, a w 2022 — że go bombarduje⁸².

Sztuka *Człowiek z ryby*⁸³ opowiada o młodych inteligentach mieszkających w Sankt Petersburgu przy ulicy Karawannej (jest to odwołanie do postaci Serafimy Korzuchiny, towarzyszkii „białych” z utworu *Bez* (1928, *Bieg*) Michaiła Bułhakowa, która tęskni za ulicą Karawaną, na emigracji nie zaznaje spokoju i wraca do opanowanej przez bolszewików Rosji). Bohaterowie tej sztuki pogrążeni są w bierności. Wiele czasu poświęcają na rozmowy, z których nic nie wynika. Rosja w mniemaniu Griszy — jednego z bohaterów — jest stuletnim trupem, nie ma więc powodu, by reagować na to, co się w niej aktualnie dzieje. Młodzi inteligenci nie chcą słyszeć prawdy o sobie ani nawet zachęty z ust mieszkającego z nimi Francuza do większego zaangażowania w rzeczywistość: „SAŁMANOWA.

⁸¹ A. Lazari de, *Интеллигенция*, w: A. de Lazari (red.), *Mentalność...*, s. 39. Wyróżnienie — autora [A.L.].

⁸² Y. Meerzon, *On the rightlessness...*

⁸³ A. Wołoszyna, *Człowiek z ryby*, tłum. K. Tyczko, „Teatr” 2018, nr 12, s. 80–82 (fragmenty).

O, nie. Zaczęło się. Teraz wszystko o nas zostanie powiedziane. Trzymajcie się”⁸⁴.

„Podstawową zagadką utworu jest tożsamość tytułowego człowieka z ryby. Owa postać pojawia się początkowo w proroczym śnie Odri, by w ostatniej części być utożsamioną przez Lizę z działaniami siły wyższej — organów państwowych”⁸⁵. Matka Odri uznaje jednak człowieka z ryby za konstrukt czysto lingwistyczny. W efekcie ów tajemniczy organ odbiera Sałmanowej dziecko. Wołoszyna w jednym z wywiadów w następujący sposób wytłumaczyła znaczenie tej postaci: „Człowiek z ryby jest pewnym emisariuszem ciemności, jakąś częścią siły, która pragnie zła i czyni zło. W dodatku z nutą wulgarności i obskurności”⁸⁶. Postać ta, chcąc czynić i czyniąca wulgarne i obskurne zło koresponduje z wołoszynowym Chórem: „CHÓR. Widziałem, jak kozacy przeczógali siedmioletnią dziewczynkę. Jak szmatę. Jeden na niej, a trzech rechoczą i tupią nogami. Chciałem im przeszkodzić, ale gdzie tam. Pod drugim pewno już martwa była, ale i tak żaden jej nie odpuscił”⁸⁷.

O ile we wcześniejszych sztukach bohaterki Wołoszyny przejawiały względne zrozumienie oraz empatię wobec narodu rosyjskiego (w sztuce *Дания тюрма* Ania stwierdza nawet, że kocha babkę i ojca) i jego historii, o tyle w *Crime* pogląd bohaterki na Rosjan, Rosję oraz jej politykę uległ wyraźnemu zaostrzeniu: naród rosyjski nazywany jest „zawziętym” (ros. *свирепый* może również oznaczać ‘bestialski’), a inteligencja — „bezsilną”. Motywy martwoty w różnych postaciach pojawiają się praktycznie w każdym utworze Wołoszyny. W utworze *Дания тюрма*, podobnie jak w *Człowieku z ryby*, bohaterowie dochodzą do wniosku, że cały powojenny rosyjski kult tradycji jest martwy, brak w nim witalności, panuje za to dyskurs zabijania:

⁸⁴ А. Волошина, *Человек из рыбы*, w: *тејже, Гибнет хор...*, s. 151.

⁸⁵ К. Тyczko, *Wolność i tragizm...*, s. 41.

⁸⁶ Д. Маслаков, *Ася Волошина: „Драматургия — это опрокинутый психоанализ”*, <https://mnogobukv.hse.ru/news/225501993.html> (15.01.2023).

⁸⁷ А. Волошина, *Гибнет хор...*, s. 9.

Widzisz, jeśli w Europie wojna zrodziła egzystencjalizm, postmodernizm — coś nowego, coś na wskroś chorego, ale żywego, to u nas... [...] Zdrowe, ale martwe. [...] Tak. Tak. ...tradycja na sztandarach! Może to przez niewyobrażalną ilość ofiar, przez konieczność przetrwania za wszelką cenę. Jak u jaskiniowców włącza się stadne myślenie. Potrzeba jedności. Ta pierwotna ksenofobia — kiedy ktoś, kto jest z innego stada, musi zostać uduszony, żeby twoje geny triumfowały⁸⁸.

W *Crime* Wołoszyna rozwija ten wątek:

A jak przyjechałam pierwszy raz, byłam gotowa klęczeć przy każdym słupie. Dlatego, że w 2017 przy każdym słupie w centrum Kijowa był narodowy monument pamięci tych, którzy zginęli za Wolność. Za niezależność. Za Ukrainę. Którzy zginęli przeciwko temu, co odrażające, lepkie, pleśniopodobne, co rozlewało się po mojej ojczyźnie. Co ogarniało moją ojczyznę. Temu średniowieczodielstwu, w którym ostatecznie zdecydowała się tonąć, wypływając strumyczki cieczy zapamiętałe (s. 49).

Owo „ostatecznie” można interpretować tak, iż Wołoszyna do końca żywiła nadzieję, że Rosja nawet ze swoimi imperialnymi zapędami mimo wszystko nie przekreśli dążenia do życia i przetrwania, zachowa to, co próbuje podbić, oraz że Rosjanie nie opowiedzą się ślepo za śmiercią. Dotychczasowi bohaterowie autorki sztuki *Дания тюрма* nigdy nie byli postawieni przed obliczem niezapomnianego przez tekst i czas ludobójstwa.

Słowa bohaterki korespondują z ideami Nikołaja Karpickiego⁸⁹, filozofa i profesora Ługańskiego Uniwersytetu Agrarnego. Karpicki urodził się w Tomsku, a w 2015 roku opuścił Rosję, wyjechał do Ukrainy i obecnie przebywa w Sławiańsku. Do wyjaśnienia aktualnej sytuacji Rosji filozof używa konceptu *nekroimperium* (ros. *некроимперия*) jako trzeciego stadium po imperializmie archaicznym oraz imperializmie totalitarnym. Filozof podkreśla, że rozwojowi nekroimperializmu sprzyjał pozbawiony wiary w życie pozagrobowe sowiecki kult zmarłych w II wojnie światowej⁹⁰, który

⁸⁸ А. Волошина, *Дания тюрма...*

⁸⁹ Zob. blog filozofa: <https://nikukraine.blogspot.com/p/blog-page.html> (15.01.2023).

⁹⁰ *Обстановка в Славянске. Культ смерти в России. о. В. Маглена — Н. Карпичкий*. 25.07.22@padrelive, <https://www.youtube.com/watch?v=Ch1zMwQofBM> (15.01.2023).

we współczesnej Rosji, w sytuacji braku wizji przyszłości, zyskał status idei ogólnonarodowej. Śmierć w rosyjskiej retoryce państwowej jest chlubą („zginął bohatersko” — ros. *погиб героически*) i ma przyczyniać się do budowania pokoju na ziemi. Propaganda rosyjska często zachęca Rosjan do udziału w wojnie, dowodząc, że wszyscy ludzie są śmiertelni, a skoro nie można uciec przed koniecznością, to swoją śmierć należy uczynić chwalebną⁹¹.

Bolszewicy dążyli jednak do zawładnięcia światem, a więc ich imperializm nie nosił charakteru nekrofilii, lecz był mutacją archaicznego imperializmu (zakładającego rozrost strefy wpływów) w kierunku imperializmu totalitarnego (otaczający świat rozumiany jest w nim jako zły, wymagający podbicia i naprawy w imię jedynej słusznej ideologii). W ZSRR nekroimperializm ograniczał się głównie do struktur NKWD⁹². Putin, zdaniem Karpickiego, jako wieloletni działacz sowieckich i rosyjskich służb specjalnych, przechował tę optykę, a świat demokracji i pluralizmu ma być dlań zbyt skomplikowany — to dlatego, jak twierdzi filozof, utrzymuje on bardzo dobre relacje z innymi dyktatorami⁹³.

Obecnie, zdaniem filozofa, obserwujemy w Rosji epidemię nekrofilii duchowej, wywołanej kolejną masową mutacją imperializmu totalitarnego w imperializm nekrofilski, który swoje triumfy święci tym bardziej, im mocniej złumpenizowana jest poddawana mu ludność. Społeczeństwo doprowadzone do materialno-intelektualnej nędzy ma skłonność do patrzenia na świat przez pryzmat ideologicznego uproszczenia oraz wykluczenia empatii. Świat w nekroimperialnej optyce jest zły i nasycony wrogami, jego pluralizm — niezrozumiały i niebezpieczny, najlepszą zaś formą uproszczenia wydaje się śmierć. Każdy, kto stanowi przeszkodę w spójności rozumienia świata, podlega anihilacji, przy czym minimalizacja liczby ofiar nie jest brana pod uwagę nawet wówczas, gdy chodzi życie dzieci (Biesłan), cywilów (Ukraina) lub świata (por. wypo-

⁹¹ Соловьев о погибших в Украине россиянах: Жизнь вообще-то сильно переоценена, <https://charter97.org/ru/news/2022/12/30/530232/> (15.01.2023).

⁹² *Обстановка в Славянске...*

⁹³ Tamże.

wiedź Putina o globalnej wojnie atomowej: „Po co nam taki świat, jeśli nie ma w nim Rosji?”⁹⁴).

W 2019 roku Wołoszyna opublikowała sztukę *Подтвердите, что вы человек* („Potwierdź, że jesteś człowiekiem”)⁹⁵, w której podjęła próbę rozegrania w kluczu Czechowowskich *Trzech siostr* popularnej w rosyjskiej przestrzeni medialnej frazy „to wszystko nie jest takie oczywiste” (ros. „все не так однозначно”), która oprócz ironicznego zastosowania, aby podkreślić, że rzecz się ma zupełnie odwrotnie i wszystko właśnie jest jasne i oczywiste, wykorzystywana bywa w swoim bezpośrednim znaczeniu m.in. przez rosyjską propagandę do tonowania radykalnych ocen działań władz. Zgodnie z logiką tej frazy każde wydarzenie ma wiele wątków, o których zwykły obywatel nie może mieć dostatecznej wiedzy, wobec czego ocenę należy odłożyć i zaufać kompetentnym organom⁹⁶.

Akcja *Подтвердите, что вы человек* rozgrywa się w jednej ze wsi na ukraińskim Podkarpaciu. Siostry Hanna, Olga i Larisa zjeżdżają się do domu rodzinnego na pogrzeb matki. Bez względu na to, że łączy je pokrewieństwo biologiczne i geograficzne, mentalnie są sobie obce: Hanna za wszelką cenę pragnie bogatego życia na Zachodzie, Olga pracuje jako wysoki rangą moskiewski urzędnik, Larisa jest lekarzem na terenie prowadzonej we Wschodniej Ukrainie operacji antyterrorystycznej (ATO). Mimo że siostry podejmują próby rozmowy, każda z nich koncentruje się wyłącznie na sobie i nie wsłuchuje w to, co mówią pozostałe — to bodaj jedyna cecha, która je w tej sztuce łączy. W efekcie kobiety wracają do swoich spraw, a Olga przyzwala na podpalenie domu

⁹⁴ „Зачем нам такой мир, если там не будет России?” Путин — о глобальной катастрофе после ядерного удара, <https://meduza.io/news/2018/03/07/zachem-nam-takoy-mir-esli-tam-ne-budet-rossii-putin-o-globalnoy-katastrofe-posle-yadernogo-udara> (15.01.2023). Fragment przeł. K. Tyczko.

⁹⁵ А. Волошина, *Подтвердите, что вы человек*, <http://mythos.spb.ru/?p=19> (15.01.2023). Sztuka nie została przetłumaczona na język polski.

⁹⁶ Omawiana fraza pojawiła się np. w otwartym liście Olega Kaszyna do władz Federacji Rosyjskiej w związku z biernością organów śledczych wobec pobicia dziennikarza: О. Кашин, *Письмо вождям Российской Федерации*, <http://kashin.guru/2015/10/03/pismovojdyam/> (15.01.2023).

rodzinnego przez żonę sąsiada, któremu oddała się, jak się okazuje, zgodnie z ich wcześniejszym pogrzebowym zwyczajem.

W *Подтвердите, что вы человек* Wołoszyna podejmuje temat pokrewieństwa, a więc wątek do niedawna obecny w dyskursie ukraińsko-rosyjskim, i próbuje pokazać skomplikowany i niejednoznaczny charakter sytuacji w Ukrainie. W sztuce występuje jeszcze jedna ważna postać — ukraińska sierota Wasiliok, który na końcu sztuki wylatuje z Olgą do Moskwy. Okazuje się, że to kolejna śmierć Chóru, a więc najgorszy możliwy scenariusz⁹⁷: „PRZE-WODNIK. Nie, zaraz, muszę wiedzieć, czy z całej struktury sztuki, ze wszystkiego, co zostało powiedziane, widać, że Wasiliok ma przejebane, że to, kurwa, nie jest żaden happy end”⁹⁸. W prywatnych rozmowach Wołoszyna podzieliła się myślą, że pisząc tę sztukę, popełniła błąd, jako bowiem obywatelka Rosji, a więc kraju-kolonizatora, niejako *ex cathedra* wypowiedziała się o kraju, którym Rosja próbowała zawładnąć, a który obecnie próbuje zniszczyć.

W *Crime* nie ma już możliwości powrotu do wcześniejszego stanu, gdyż wojna, z którą Rosja przyszła na terytorium Ukrainy, stała wszystkie odcienie szarości i uczyniła rzeczywistość jednoznaczną:

With its focus on Ukraine, its pre-war period, however, *Confirm You Are Human* attempts to keep the balance of its internally opposed forces. My objective, at the time, was to make the conflict not look just black and white, but with shades. Although my heart was always with Ukraine. But a full-scale war began, and it turned out that everything is black and white. Exactly black and white⁹⁹.

[Koncentrując się na Ukrainie, jej okresie przedwojennym, *Potwierdź, że jesteś człowiekiem* próbuje jednak utrzymać równowagę między wewnętrznymi skłóconymi siłami. Moim celem w tamtym czasie było sprawienie, by konflikt nie wyglądał tylko czarno-biało, ale miał odcienie. Choć moje serce przecież zawsze było z Ukrainą. Ale rozpoczęła się pełnoskalowa wojna i okazało się, że wszystko jest czarno-białe. Dokładnie czarno-białe.]

Bohaterka sztuki *Crime* przebywa na emigracji, jednak nie tęskni już za śniegiem na ulicy Karawannej — co więcej, gardzi bezsil-

⁹⁷ Y. Meerzon, *On the rightlessness...*

⁹⁸ A. Волошина, *Подтвердите...*

⁹⁹ Y. Meerzon, *On the rightlessness...*

nością intelektualistów, jak również tym wysublimowanym Bułhakowskim symbolem. Rosja utożsamiana jest przez nią ze złem, które obraca w śmierć wszystko, czego dotknie:

TY: POST NA FACEBOOKU. WIDOCZNE DLA: TYLKO JA. ZMIENIONE NA: NIEKTÓRZY ZNAJOMI. ZMIENIONE NA: WSZYSCY.

Moja babcia napisała mi, że nie chcę widzieć grzechów Europy. Grzechów Ameryki. Bardzo prosta odpowiedź. Europa, a nawet Ameryka próbuje je odpokutować. Pokutować. Намагається [namagajetsia] (ukr.). A Rosja próbuje stać się Ordą z „Kalibrami”. Czyngizchańską ojcowizną z „Iskanderami”. Pochłonąć, pochłonąć. Pozwolić na rozlanie się zła. Tego zła, które zawsze zwycięży, dlatego, że niczym się nie brzydzi. Dlatego, że narzędziem zła jest zło. Dlatego, że narzędziem zła jest zło. I z tej stugębnokalibrowej broni można przypierdolić w każdy dom. W dowolne dziecięce łóżeczko. Zło zawsze jest silniejsze wielokrotnie. Zawsze, zawsze, zawsze, zawsze silniejsze. Chujowsze! (s. 70)

Protagonistka wyznaje, że w pewnym momencie zaczęła jej przeszkadzać nawet rosyjska flaga informująca o wybranej klawiaturze w komputerze, ponieważ przypomina jej o kraju „trzeciego świata”, aspirującym do statusu imperium¹⁰⁰. Sztuka opatrzona jest także hashtagami #AlwaysArmUkraine oraz #ArmUkraineNow. Bohalterka nie pragnie już li tylko zakończenia wojny, lecz zwycięstwa Ukrainy, a więc i porażki kraju, z którego pochodzi:

TY: POST NA FACEBOOKU

Cóż, tak, wypowiem to.

Ja, jeszcze obywatelka Rosji, chcę nie tylko zakończenia wojny, ale całkowitego zwycięstwa Ukrainy.

To jasne.

Chcę, żeby NATO zamknęło niebo nad Ukrainą. W dowolny sposób.

I — tak — chcę, żeby NATO przystąpiło do wojny. Trzecia światowa nadciąga.

Nie wolno codziennie patrzeć, jak zabijają Ukraińców i czekać (s. 21).

Poczucie winy doprowadza ją na końcu akcji do przekonania, że nawet pisząc posty w Internecie i występując przeciwko rosyjskiej agresji, uwagę, współczucie i pomoc, które powinny być skierowane w stronę ofiary, kieruje na siebie. Rosyjska inteligentka we

¹⁰⁰ [A. Волошина] E. Bol, *Crime...*, s. 56.

własnych oczach jest nosicielką tej samej choroby imperializmu i lumpenizacji, na którą cierpią wszyscy tzw. rosyjscy patrioci. Aby zapobiec współczuciu wobec siebie, bohaterka wychodzi z konwencji, rozpoczyna rozmowę z autorem i decyduje się na ostatni krok: na powrót do Rosji, ponieważ, jak twierdzi, cała zaraza, która się z niej wylewa, powinna być jej zwrócona i zamknięta w jej granicach: „Jadę do Rosji, jak do zapowietrzonego baraku. Jak do leprozorium, żeby zostawić całą zarazę tam. Całą zarazę trzeba odesłać do Rosji. Oto, co jest ważne” (s. 76). Jednak anihilacja („Samospalenie? Samobójstwo? Powrót do Mordoru, do GUŁagu?” (s. 77)) nie jest dostatecznie radykalna i wywołuje współczucie wobec niej, a przecież intencją autorki i głównej bohaterki jest wzbudzenie współczucia wobec realnej ofiary agresji, a nie Rosjanki borykającej się z kompleksem ofiary¹⁰¹. Bohaterka schodzi więc ze sceny, siada widzowi na kolanach, zdejmuje mu okulary (w tekście czynności tej towarzyszy pogardliwy stosunek do procesów kognitywnych widza), puka w jego głowę i wymiotuje, po czym mówi: „Wpatrujcie się w wojnę, patrzcie na wojnę, oglądajcie wojnę. Nie odwracajcie od niej oczu” (s. 78). Następnie zamieszcza post, w którym opisuje sen: widzi trzy świetliste postacie Putina: mężczyznę, starca i niemowlę o ciele starca. Mężczyzna uczy ją, że podczas wojny nie należy mówić źle o swoim kraju, nawet jeśli kraj ów popełnia błędy, starzec zaś przekonuje, że nie jest to znowu taka trudna zasada. Bohaterka chciała potrząsnąć głową, ale zamiast tego wypowiada „tak”, „Straciłam oddech z dumy i zachwytu. I po mej twarzy, po głębokich, świeżych na niej bruzdach, mieszając się z moimi łzami, popłynął jego ożywczy, obfity, złocisty jak formalina strumień!” (s. 79). Od momentu tej przemiany bohaterka otrzymuje nowe imię: zamiast „TY” staje się „YT”, zmienia awatar na flagę Rosji, dodaje podpis „RoZja to miłość” (s. 79) i fotografię brzóz. Tekst kończy się trzydziestoma czterema tagami „ArmUkraineNow” i trzydziestym piątym: „AlwaysArmUkraine” (s. 79).

Swoją twórczością Wołoszyna wpisuje się w szeroki i wielowiekowy nurt krytyki rzeczywistości rosyjskiej za pośrednictwem

¹⁰¹ [A. Волошина] E. Bol, *Crime...*, s. 77.

literatury. W najnowszych tekstach rosyjskich daje się zauważyć tendencja do poszukiwania wariantów zgody na swą rosyjskość z całym bagażem, jak to określiła poetka i prozaiczka Oksana Wasiakina, „rozpaczy i nienawiści”¹⁰², jaki ona niesie. Bohaterka Wasiakinowej powieści *Степь* (2022, „Step”)¹⁰³ dokonuje deromantyzacji postaci ojca-kryminalisty-bosiaka i — w ślad za autorką — nie emigruje, lecz uznaje swoją niezbywalną przynależność do traumatycznego continuum rosyjskiej czasoprzestrzeni. Bohaterka Wołoszyny postępuje podobnie — jest świadoma swojej „rosyjskości”, choć w ramach odmiennego universum artystycznego jej motywacja jest zgoła inna: uznanie i powrót mają być jej wkładem w zwycięstwo Ukrainy. Jakkolwiek wydarzenia zapoczątkowane 24 lutego 2022 roku są niewyobrażalną tragedią dla narodu ukraińskiego oraz dla Rosji samej i wielu narodów zamieszkujących jej terytorium, otwartym pozostaje pytanie o wpływ aktualnie trwającej wojny na najnowszą literaturę rosyjską i tożsamość Rosjan. Niemniej jednak należałoby sobie życzyć, aby taki problem nigdy nie powstał.

REFERENCES

- Akudovich, Mariya, Bryukhanova, Yuliya. “Osobennosti personazhnoy sistemy v p'yese ‘Dushi Gogolya’ Asi Voloshinoy.” *Vestnik Irkutskogo universiteta*, vol. 25, 2022: 90–92. [Акудович, Мария, Брюханова, Юлия. “Особенности персонажной системы в пьесе ‘Души Гоголя’ Аси Волошиной.” *Вестник Иркутского университета*, т. 25, 2022: 90–92].
- Arnoldova, Yelena. “Glava Kaluzhskoy oblasti ob'yasnil ‘zakhvat zalozhnikov’ na spektakle ‘Vezhlivyye lyudi.’” <https://www.gazeta.ru/culture/news/=2022/11/09/18992209.shtml>. Accessed 15 January 2023. [Арнольдона, Елена. “Глава Калужской области объяснил ‘захват заложников’ на спектакле ‘Вежливые люди.’” <https://www.gazeta.ru/culture/news/2022/11/09/18992209.shtml>. Дата обращения: 15 января 2023].

¹⁰² Оксана Васякина: того, что больше тебя, ты можешь только бояться // #PitStop_24, https://www.youtube.com/watch?v=aUGX2_yDj7E (15.01.2023).

¹⁰³ Por. O. Wasiakina, *Степь*, НЛО, Москва 2022, pdf A4. Powieść nie została przetłumaczona na język polski.

- Belova, Lyudmila. "Ekrannaya proza. O dramaturgii fil'ma." <https://charaev.media/articles/8056>. Accessed 15 January 2023. [Белова, Людмила. "Экранная проза. О драматургии фильма." <https://charaev.media/articles/8056>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Brodski, Josif. „Przemowienie noblowskie.” Przel. Mietkowski, Andrzej. <http://www.moklegionowo.pl/teksty/Nobel%201987%20-%20Josif%20Brodski.pdf>. Accessed 15 January 2023.
- "Chasovnya 'CHVK Vagnera' smenila sobstvennika. Im stala organizatsiya komandira 'Sedogo.'" <https://www.bbc.com/russian/features-46808417>. Accessed 15 January 2023. ["Часовня 'ЧВК Вагнера' сменила собственника. Им стала организация командира 'Седого.'" <https://www.bbc.com/russian/features-46808417>. Дата обращения: 15 января 2023].
- "CHVK 'Vagner' opublikovala video kazni kuvaldoy svoego boeyevika iz chisla zaklyuchennykh. On pobuyval v plenu VSU i kritikoval Putina v ukrainskikh SMI (18+)." <https://novayagazeta.eu/articles/2022/11/12/chvk-vagner-opublikovala-video-kazni-kuvaldoi-svoego-boevika-iz-chisla-zakliuchennykh-on-pobuyval-v-plenu-vsui-kritikoval-putina-v-ukrainskikh-smi-18-news>. Accessed 15 January 2023. ["ЧВК 'Вагнер' опубликовала видео казни кувалдой своего боевика из числа заключенных. Он побывал в плену ВСУ и критиковал Путина в украинских СМИ (18+)." <https://novayagazeta.eu/articles/2022/11/12/chvk-vagner-opublikovala-video-kazni-kuvaldoi-svoego-boevika-iz-chisla-zakliuchennykh-on-pobuyval-v-plenu-vsui-kritikoval-putina-v-ukrainskikh-smi-18-news>. Дата обращения: 15 января 2023].
- "Co odrzutowiec 'Kucharza Putina' robi w Berlinie?" <https://www.polskieradio.pl/399/7977/Artykul/2757724,Co-odrzutowiec-Kucharza-Putina-robi-w-Berlinie>. Accessed 15 January 2023.
- Dzhurova, Tat'yana. "Komnata Voloshinoy." *Sovremennaya dramaturgiya*, no. 1, 2021. https://theatre-library.ru/sovremennaya_dramaturgiya/2021-1/9014. Accessed 15 January 2023. [Джурова, Татьяна. "Комната Волошиной." *Современная драматургия*, № 1, 2021. https://theatre-library.ru/sovremennaya_dramaturgiya/2021-1/9014. Дата обращения: 15 января 2023].
- "'Ekho Lyubimovki' v Tel'-Avive. 'THE CRIME' (Asya Voloshina). Rezh. Semen Aleksandrovskiy." <https://www.youtube.com/watch?v=EAdX87EEDYc>. Accessed 15 January 2023. ["'Эхо Любимовки' в Тель-Авиве. 'THE CRIME' (Ася Волошина). Реж. Семен Александровский." <https://www.youtube.com/watch?v=EAdX87EEDYc>. Дата обращения: 15 января 2023].
- "18+ Golovorezy. 'Novaya gazeta' nashla odnogo iz nayemnikov 'CHVK Vagnera.'" <https://www.youtube.com/watch?v=40-EoejDySc>. Accessed 15 January 2023. ["18+ Головорезы. 'Новая газета' нашла одного из наемников 'ЧВК Вагнера.'" <https://www.youtube.com/watch?v=40-EoejDySc>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Fedorchenko, Sofiya. *Narod na voine*. Moskva: Sovetskiy pisatel', 1990. [Федорченко, София. *Народ на войне*. Москва: Советский писатель, 1990].

- Filippov, Sergey, Sigachev, Sergey. "VORKUTINSKIY ITL (Vorkuto-Pechorskiy ITL, Vorkutpechlag, Vorkutlag, Vorkutstroy)." *Sistema ispravitel'no-trudovyykh lagerey v SSSR*. Ed. Smirnov, Mikhail. Moskva: Zvyenya 1999. <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/r3/r3-64.htm>. Accessed 15 January 2023. [Филиппов, Сергей, Сигачев, Сергей. "ВОРКУТИНСКИЙ ИТЛ (Воркуто-Печорский ИТЛ, Воркутпечлаг, Воркутлаг, Воркутстрой)." *Система исправительно-трудовых лагерей в СССР*. Ed. Смирнов, Михаил. Москва: Звения 1999. <http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/r3/r3-64.htm>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Hirnyk, Iryna, Wronowska, Kamila. "Lyubov', brak i smert'. I vse eto za tri dnya v podvalakh 'Azovstali'." <https://www.pap.pl/ru/news,1208572,lyubov-brak-i-smert-i-vse-eto-za-tri-dnya-v-podvalakh-azovstali.html>. Accessed 15 January 2023. [Hirnyk, Iryna, Wronowska, Kamila. "Любовь, брак и смерть. И все это за три дня в подвалах 'Азовстали'." <https://www.pap.pl/ru/news,12085-72,lyubov-brak-i-smert-i-vse-eto-za-tri-dnya-v-podvalakh-azovstali.html>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Hruzdyev, Stanislav. "Prigozhin, Dmitriy Utkin, Shoygu, Valeriy Gerasimov: kto yest' kto v sekretnoy armii Putina." <https://glavcom.ua/ru/articles/prigozhin-dmitriy-utkin-shoygu-valeriy-gerasimov-kto-est-kto-v-sekretnoy-armii-putina-742050.html>. Accessed 15 January 2023. [Груздев, Станіслав. "Пригожин, Дмитрий Уткин, Шойгу, Валерий Герасимов: кто есть кто в секретной армии Путина." <https://glavcom.ua/ru/articles/prigozhin-dmitriy-utkin-shoygu-valeriy-gerasimov-kto-est-kto-v-sekretnoy-armii-putina-742050.html>. Дата обращения: 15 января 2023].
- <https://gulag.online/articles/historie-gulagu?locale=pl>. Accessed 15 January 2023.
- <https://nikukraine.blogspot.com/p/blog-page.html>. Accessed 15 January 2023.
- <https://twitterokucum/adagamov/status/1596545057171341313>. Accessed 15 January 2023.
- Kabilova, Yelena. "Dokumental'noye i khudozhestvennoye v p'yese Asi Voloshinoy 'Gibnet khor'." *Literatura i problema integratsii iskusstv*, vol. 2, 2021: 41–49. [Кабилова, Елена. "Документальное и художественное в пьесе Аси Володиной 'Гибнет хор'." *Литература и проблема интеграции искусств*, т. 2, 2021: 41–49.]
- Kashin, Oleg. "Pis'mo vozhdyam Rossiyskoy Federatsii." <http://kashin.guru/2015/10/03/pismovozhdyam/>. Accessed 15 January 2023. [Кашин, Олег. "Письмо вождям Российской Федерации." <http://kashin.guru/2015/10/03/pismovozhdyam/>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Katayeva, Viktoriya. "V Gosdume predstavili spisok 142 znamenitostey, ne podderzhavshikh SVO." <https://news.ru/culture/v-gosdume-predstavili-spisok-142-znamenitostey-ne-podderzhavshih-svo/>. Accessed 15 January 2023. [Катаева, Виктория. "В Госдуме представили список 142 знаменитостей, не поддержавших СВО." <https://news.ru/culture/v-gosdume-predstavili-spisok-142-znamenitostey-ne-podderzhavshih-svo/>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Krvatsov, Vsevolod. "Uroven' gazifikatsii Rossii ostayet-sya nizkim." <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2021/10/27/893155-uroven-gazifikat>

- sii. Accessed 15 January 2023. [Крвацов, Всеволод. “Уровень газификации России остается низким.” <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2021/10/27/893155-uroven-gazifikatsii>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Kurczab-Redlich, Krystyna. “Niesuwerenna demokracja.” *Wowa, Wolodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina*, Warszawa: Wydawnictwo WAB, 2016.
- Lazari, Andrzej de, et al. *Mentalność rosyjska*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”, 1995.
- Marchenko, Ruslan. “Apple dazhe ne napryagsya. Pyat’ rossiiskikh razrabotok, kotoryye provalilis’ Khoteli kak u nikh, a poluchilos’ kak vseгда.” <https://secretmag.ru/news/apple-dazhe-ne-napryagsya-pyat-rossiiskikh-razrabotok-kotorye-provalilis.htm>. Accessed 15 January 2023. [Марченко, Руслан. “Apple даже не напрягся. Пять российских разработок, которые провалились. Хотели как у них, а получилось как всегда.” <https://secretmag.ru/news/apple-dazhe-ne-napryagsya-pyat-rossiiskikh-razrabotok-kotorye-provalilis.htm>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Maslakov, Denis. “Asya Voloshina: ‘Dramaturgiya — eto oprokinutyyu psikhoanaliz.’” <https://mnogobukv.hse.ru/news/225501993.html>. Accessed 15 January 2023. [Маслаков, Денис. “Ася Волошина: -Драматургия — это опрокинутый психоанализ.” <https://mnogobukv.hse.ru/news/225501993.html>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Matuszak, Kamil, Świderek, Rafał. “#7 Czym są seriale proceduralne? Czy jest dla nich miejsce w erze streamingu i bingeowania? — Be My Hero PLUS — podcast.” <https://www.empik.com/7-czym-sa-seriale-proceduralne-czy-jest-dla-nich-miejsce-w-erze-streamingu-i-binge-owania-be-my-matuszak-kamil-swiderek-rafal,p1251873942,ebooki-i-mp3-p>. Accessed 15 January 2023.
- Meerzon, Yana. “On the Rightlessness for Compassion or How to Redeem an Unredeemable Guilt.” https://www.critical-stages.org/26/on-the-rightlessness-for-compassion-or-how-to-redeem-an-unredeemable-guilt/?fbclid=IwAR1ne0YxsGSxkB4HCWpY1QFJH378ztB_OHKsDZMOt1RbuUaQhKX-45AY9AKQ. Accessed 15 January 2023.
- “My russkiye, a eto znachit — za vsekh v otvete na Zemle.” <https://www.youtube.com/watch?v=IJEk6C2kJZI>. Accessed 15 January 2023. [“Мы русские, а это значит — за всех в ответе на Земле.” <https://www.youtube.com/watch?v=IJEk6C2kJZI>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “MVD: s nachala voyny vzbudili okolo 4,5 tysyach del o diskreditatsii armii.” <https://www.svoboda.org/a/mvd-s-nachala-voyny-vozbudili-okolo-4-5-tysyach-del-o-diskreditatsii-armii/32091277.html>. Accessed 15 January 2023. [“МВД: с начала войны возбудили около 4,5 тысяч дел о дискредитации армии.” <https://www.svoboda.org/a/mvd-s-nachala-voyny-vozbudili-okolo-4-5-tysyach-del-o-diskreditatsii-armii/32091277.html>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Neofashisty na sluzhbe Rossii pod prikrytiyem CHVK ‘Vagnera.’” https://pikabu.ru/story/neofashisty_na_sluzhbe_rossii_pod_prikrytiem_chvk_vagne

- ra_8985068. Accessed 15 January 2023. [“Неофашисты на службе России под прикрытием ЧВК ‘Вагнера.’” https://pikabu.ru/story/neofashisty_i_na_sluzhbe_rossii_pod_prikrityiem_chvk_vagnera_8985068. Дата обращения: 15 января 2023].
- Nuriyeva, Sakina. “Osnovatel’ CHVK ‘Vagner’ Prigozhin peredal Yevroparlamentu kuvaldu v futlyare dlya skripki.” <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/11/24/19109977.shtml>. Accessed 15 January 2023. [Нуриева, Сакина. “Основатель ЧВК ‘Вагнер’ Пригожин передал Европарламенту кувалду в футляре для скрипки.” <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/11/24/19109977.shtml>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Obstanovka v Slavyanske. Kul’t smerti v Rossii. o. V. Maglena — N. Karpitskiy. 25.07.22 @padrelive.” <https://www.youtube.com/watch?v=Ch1zMwQofbM>. Accessed 15 January 2023. [“Обстановка в Славянске. Культ смерти в России. о. В. Маглена — Н. Карпицкий. 25.07.22 @padrelive.” <https://www.youtube.com/watch?v=Ch1zMwQofbM>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Oksana Vasyakina: togo, chto bol’she tebya, ty mozhesh’ tol’ko boyat’sya // #PitStop_24.” https://www.youtube.com/watch?v=aUGX2_yDj7E. Accessed 15 January 2023. [“Оксана Васякина: того, что больше тебя, ты можешь только бояться // #PitStop_24.” https://www.youtube.com/watch?v=aUGX2_yDj7E. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Ofitsial’nyye kursy valyut na zadannuyu datu, ustanavlivayemye yezhednevno.” https://www.cbr.ru/currency_base/daily/?UniDbQuery.Posted=True&UniDbQuery.To=30.03.2022. Accessed 15 January 2023. [“Официальные курсы валют на заданную дату, устанавливаемые ежедневно.” https://www.cbr.ru/currency_base/daily/?UniDbQuery.Posted=True&UniDbQuery.To=30.03.2022. Дата обращения: 15 января 2023].
- Piórecka, Katarzyna. “Stary (dobry?) procedural i jego miejsce we wspólczesnej telewizji.” <https://naekranie.pl/artykuly/stary-dobry-procedural-i-jego-miejsce-we-wspolczesnej-telewizji>. Accessed 15 January 2023.
- “Poslaniye Federal’nomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii.” <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931/videos>. Accessed 15 January 2023. [“Послание Федеральному Собранию Российской Федерации.” <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931/videos>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Prigozhin dal ukazaniye voyennym obuchit’sya ‘rabote’ s kuvaldoy.” <https://www.youtube.com/watch?v=kNETEqTFBpY>. Accessed 15 January 2023. [“Пригожин дал указание военным обучиться ‘работе’ с кувалдой.” <https://www.youtube.com/watch?v=kNETEqTFBpY>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Prigozhin: pervaya gruppa zaverbovannykh CHVK ‘Vagner’ zaklyuchennykh zavershila svoiy kontrakt. S nikh snyali sudimosti.” <https://novayagazeta.eu/articles/2023/01/05/prigozhin-pervaia-gruppa-zaverbovannykh-chvk-vagner-zakliuchennykh-zavershila-svoiy-kontrakt-s-nikh-snyali-sudimosti-news>. Accessed 15 January 2023. [“Пригожин: первая группа завербованных ЧВК ‘Вагнер’ заключенных завершила свой контракт. С них

- сняли судимости.” <https://novayagazeta.eu/articles/2023/01/05/prigozhin-pervaia-gruppa-zaverbovannykh-chvk-vagner-zakliuchennykh-zavershila-svoi-kontrakt-s-nikh-sniali-sudimosti-news>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Publichnoye priznaniye prezidenta v otpravke rossiyskikh voysk v Krym.” <https://www.youtube.com/watch?v=3w4LnR3bcQQ>. Accessed 15 January 2023. [“Публичное признание президента в отправке российских войск в Крым.” <https://www.youtube.com/watch?v=3w4LnR3bcQQ>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Putin nazval raspad SSSR tragediyey i ‘raspadom istoricheskoy Rossii.’” <https://www.rbc.ru/politics/12/12/2021/61b5e7b79a7947689a33f5fe>. Accessed 15 January 2023. [„Путин назвал распад СССР трагедией и ‘распадом исторической России.’” <https://www.rbc.ru/politics/12/12/2021/61b5e7b79a7947689a33f5fe>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Putin prinimal v Kremle komandira rossiyskikh nayemnikov. Chto o nem izvestno?” <https://meduza.io/feature/2016/12/15/putin-prinimal-v-kremle-komandira-rossiyskih-naemnikov-chto-my-o-nem-znaem>. Accessed 15 January 2023. [“Путин принимал в Кремле командира российских наемников. Что о нем известно?” <https://meduza.io/feature/2016/12/15/putin-prinimal-v-kremle-komandira-rossiyskih-naemnikov-chto-my-o-nem-znaem>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Putin s bokalom shampanskogo VPERVYYE PRIZNAL TERROR v Ukraine #shorts.” <https://www.youtube.com/watch?v=7C1HISWM88k>. Accessed 15 January 2023. [“Путин с бокалом шампанского ВПЕРВЫЕ ПРИЗНАЛ ТЕРРОР в Украине #shorts.” <https://www.youtube.com/watch?v=7C1HISWM88k>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Rosstat predstavlyayet informatsiyu o granitse bednosti v I kvartale 2022 goda.” <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/168756>. Accessed 15 January 2023. [“Росстат представляет информацию о границе бедности в I квартале 2022 года.” <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/168756>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Samokhin, Andrey. “GRAD: khoteli kak luchshe...” https://www.stoletie.ru/vzglyad/grad_khoteli_kak_luchshe_149.htm. Accessed 15 January 2023. [Самохин, Андрей. “ГРАД: хотели как лучше...” https://www.stoletie.ru/vzglyad/grad_khoteli_kak_luchshe_149.htm. Дата обращения: 15 января 2023].
- Sapozhnikov, Andrey. “Minyust opublikoval yedinyy spisok inoagentov.” <https://www.kommersant.ru/doc/5695590>. Accessed 15 January 2023. [Сапожников, Андрей. *Минюст опубликовал единый список иноагентов*, <https://www.kommersant.ru/doc/5695590>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Sivtsova, Aleksandra. “V Rossii seychas 420 politzaklyuchennykh. Eto pochti v pyat’ raz (!) bol’she, chem pyat’ let nazad I skoro my, pokhozhe, dogonim pozdnyy SSSR. Obnovlennyy spisok ot ‘Memoriala’ — s kommentariyami.” <https://meduza.io/feature/2021/10/27/v-rossii-seychas-420-politzaklyuchennykh-eto-pochti-v-pyat-raz-bolshe-chem-pyat-let-nazad-i-primerno-stolko-skolko>

- bylo-v-pozdnem-sssr. Accessed 15 January 2023. [Сивцова, Александра. “В России сейчас 420 политзаключенных. Это почти в пять раз (!) больше, чем пять лет назад И скоро мы, похоже, догоним поздний СССР. Обновленный список от ‘Мемориала’ — с комментариями.” <https://meduza.io/feature/2021/10/27/v-rossii-seychas-420-politzaklyuchennyh-eto-pochti-v-pyat-raz-bolshe-chem-pyat-let-nazad-i-primerno-stolko-skolko-bylo-v-pozdnem-sssr>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Solov’ev o pogibshikh v Ukraine rossiyanakh: Zhizn’ voobshche-to sil’no pereotsenena.” <https://charter97.org/ru/news/2022/12/30/530232/>. Accessed 15 January 2023. [“Соловьев о погибших в Украине россиянах: Жизнь вообщето сильно переоценена.” <https://charter97.org/ru/news/2022/12/30/530232/>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Tolkovyy slovar’ Yefremovoy. <https://gufo.me/dict/efremova/воля>. Accessed 15 January 2023. [Толковый словарь Ефремовой. <https://gufo.me/dict/efremova/воля>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Tsena Diztoplivo Lukoyl za litr na zapravke segodnya.” <https://lukoilazs.ru/dizelnoe-toplivo-dt/>. Accessed 15 January 2023. [“Цена Дизтопливо Лукойл за литр на заправке сегодня.” <https://lukoilazs.ru/dizelnoe-toplivo-dt/>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Tyczko, Krzysztof. “Patologicheskiy rozum v p’yese Asi Voloshinoy ‘Patsiyenty’” *Studia Rossica Posnaniensia*. 99–108. [Tyczko, Krzysztof. “Патологический разум в пьесе Аси Волошиной ‘Пациенты.’” *Studia Rossica Posnaniensia*. Vol. 45, no. 1: 99–108].
- Tyczko, Krzysztof. “Wolność i tragizm.” *Teatr*, no. 12, 2018: 39–42.
- Tyczko, Krzysztof. “Wolność i tragizm w twórczości Asi Wołoszyny.” *Maski wolności w dramacie i teatrze XX i XXI wieku*. Ed. Mięszowska, Lidia, Charko-Klekot, Paulina, Tyka, Anna. 295–313. Katowice: Wydawnictwo “Śląsk”, 2019.
- Tyczko, Krzysztof. “Zaniki pamięci a los w dramacie Asi Wołoszyny ‘Patsiyenty.’” *Przegląd Rusycystyczny*, no. 3 (171), 2020: 81–89. [Tyczko, Krzysztof. “Zaniki pamięci a los w dramacie Asi Wołoszyny ‘Пациенты.’” *Przegląd Rusycystyczny*, no. 3 (171), 2020: 81–89].
- Tyutelova, Larisa. “‘Kommentator’ jak organizator komunikativnego sobyitiya v p’yese Asi Voloshinoy ‘Shinel’ Gogolya.” *Kul’tura i tekst*, no. 1 (44), 2021: 56–66. [Тютелова, Лариса. “‘Комментатор’ как организатор коммуникативного события в пьесе Аси Волошиной ‘Шинель Гоголя.’” *Культура и текст*, № 1 (44), 2021: 56–66].
- Tyutelova, Larisa. “Kommunikativnyye strategii A.P. Chekhova v p’yese Asi Voloshinoy ‘Dama s sobachkoj.’” *Izvestiya Yuzhnogo federal’nogo universiteta. Filologicheskiye nauki*, vol. 26, no. 1, 2021: 37–47. [Тютелова, Лариса. “Коммуникативные стратегии А.П. Чехова в пьесе Аси Волошиной ‘Дама с собачкой.’” *Известия Южного федерального университета. Филологические науки*, т. 26, № 1, 2021: 37–47].
- Tyutelova, Larisa. “Osobennosti instsenirovok Asi Voloshinoy: ‘Shinel’ Gogolya.” *Izvestiya samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk. Sotsial’nyye*,

- gumanitarnyye, mediko-biologicheskiye nauki*, vol. 23, no. 79 (1), 2021: 155–159. [Тютелова, Лариса. “Особенности инсценировок Аси Волошиной: ‘Шинель Гоголя.’” *Известия самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки*, т. 23, № 79 (1), 2021: 155–159].
- Tyutelova, Larisa, “Rol’ khora v p’yese Asi Voloshinoy ‘Gibnet khor.’” *Filologiya i kul’tura*, no. 3 (65), 2021: 147–152. [Тютелова, Лариса. “Роль хора в пьесе Аси Волошиной ‘Гибнет хор.’” *Филология и культура*, № 3 (65), 2021: 147–152].
- “Ubili zaklyuchennogo KUALDOY i peredali ORUDIYE Yevroparlamentu s krovyu! PRIGOZHIN SHOKIRUYET.” <https://www.youtube.com/watch?v=uhkYXoH3pHc>. Accessed 15 January 2023. [“Убили заключенного КУВАЛДОЙ и передали ОРУДИЕ Европарламенту с кровью! ПРИГОЖИН ШОКИРУЕТ.” <https://www.youtube.com/watch?v=uhkYXoH3pHc>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Vasyakina, Oksana. *Step’*, Moskva: NLO, 2022. [Васякина, Оксана. *Степь*, Москва: НЛО, 2022.]
- “Vertikal’nyye i gorizontaľnyye serialy.” <https://xn----7sbafulbraerjymxvsmn8f.xn--p1ai/vertikalnye-i-gorizontalne-serialy/>. Accessed 15 January 2023. [“Вертикальные и горизонтальные сериалы.” <https://xn----7sbafulbraerjymxvsmn8f.xn--p1ai/vertikalnye-i-gorizontalne-serialy/>. Дата обращения: 15 января 2023].
- [Voloshina, Asya] Bol, Ester. *The Crime*, Almon: 2022. <http://mythos.spb.ru/?p=19>. Accessed 15 January 2023. [(Волошина, Ася) Bol, Ester. *The Crime*, Almon: 2022. <http://mythos.spb.ru/?p=19>. Дата обращения: 15 января 2023].
- [A. Voloshina] E. Bol, *The Crime*. Transl. Ricardo Marin-Vidal, Almon: 2022. https://www.critical-stages.org/26/crime-alwaysarmukraine/?fbclid=IwAR1UtDf8NsFb91h5EI-PIqFXIok_2i_aVmNqVLS0tXw_c-9E-tVFgKQz-Puw. Accessed 15 January 2023.
- Voloshina, Asya. *Daniya tyur’ma*. 2018. <http://mythos.spb.ru/wp-content/uploads/2022/12/Дания-тюрьма.pdf>. Accessed 15 January 2023. [Волошина, Ася. *Дания тюрьма*. 2018. <http://mythos.spb.ru/wp-content/uploads/2022/12/Дания-тюрьма.pdf>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Voloshina, Asya. “Gibnet khor.” *Gibnet khor: chetyre p’yesy o Rossii*. 4–24. Sankt-Peterburg: Seans 2018. [Волошина, Ася. “Гибнет хор.” *Гибнет хор: четыре пьесы о России*. 4–24. Санкт-Петербург: Сеанс 2018].
- Voloshina, Asya. “Chelovek iz ryby.” *Gibnet khor: chetyre p’yesy o Rossii*. 134–223. Sankt-Peterburg: Seans 2018. [Волошина, Ася, “Человек из рыбы.” *Гибнет хор: четыре пьесы о России*. 134–223. Санкт-Петербург: Сеанс 2018].
- Voloshina, Asya. *Podtverdite, chto vy chelovek*. <http://mythos.spb.ru/?p=19>. Accessed 15 January 2023. [Волошина, Ася. *Подтвердите, что вы человек*. <http://mythos.spb.ru/?p=19>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Vstrecha s materyami voyennosluzhashchikh — uchastnikov SVO.” <http://krem-lin.ru/events/president/news/69935>. Accessed 15 January 2023. [“Встреча

- с матерями военнослужащих — участников СВО.” <http://kremlin.ru/events/president/news/69935>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Vystavili pushchnoye myaso, a komandiry spryatilis’. Rasskazy materey mobilizovannykh iz Primorskogo kraja.” <https://www.currenttime.tv/a/ukraine-russia-war-mobilization/32121280.html>. Accessed 15 January 2023. [“Выставили пушечное мясо, а командиры спрятались’. Рассказы матерей мобилизованных из Приморского края.” <https://www.currenttime.tv/a/ukraine-russia-war-mobilization/32121280.html>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Vyacheslav Volodin: nel’zya finansirovat’ deyatelye kul’tury, kotoryye oskorblyayut stranu i narod.” <http://duma.gov.ru/news/55703/>. Accessed 15 January 2023. [“Вячеслав Володин: нельзя финансировать деятелей культуры, которые оскорбляют страну и народ.” <http://duma.gov.ru/news/55703/>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Wołoszyna, Asia. “Człowiek z ryby.” *Transl. Tyczko, Krzysztof. Teatr*, no. 12, 2018: 80–82.
- Wołoszyna, Asia. “Мама.” *Transl. Tyczko, Krzysztof. Dialog*, no. 3 (736), 2018: 160–185.
- “Yevgeniy Prigozhin priznal, chto v 2014 godu sozdal CHVK Vagnera. Ran’she on sudilsya s temi, kto svyazyval.” <https://meduza.io/news/2022/09/26/evgeniy-prigozhin-priznal-chto-v-2014-godu-sozdal-chvk-vagnera-ranshe-on-sudilsya-s-temi-kto-svyazyval-ego-s-naemnikami>. Accessed 15 January 2023. [“Евгений Пригожин признал, что в 2014 году создал ЧВК Вагнера. Раньше он судился с теми, кто связывал его с наемниками.” <https://meduza.io/news/2022/09/26/evgeniy-prigozhin-priznal-chto-v-2014-godu-sozdal-chvk-vagnera-ranshe-on-sudilsya-s-temi-kto-svyazyval-ego-s-naemnikami>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Yevgeniy Prigozhin verbuyet zaklyuchennykh v CHVK ‘Vagner.’” <https://www.youtube.com/watch?v=yOtN3PllDrk>. Accessed 15 January 2023. [“Евгений Пригожин вербует заключенных в ЧВК ‘Вагнер.’” <https://www.youtube.com/watch?v=yOtN3PllDrk/>. Дата обращения: 15 января 2023].
- “Zachem nam takoy mir, yesli tam ne budet Rossii? Putin — o global’noy katastrofe posle yadernogo udara.” <https://meduza.io/news/2018/03/07/zachem-nam-takoy-mir-esli-tam-ne-budet-rossii-putin-o-globalnoy-katastrofe-posle-yadernogo-udara>. Accessed 15 January 2023. [“Зачем нам такой мир, если там не будет России? Путин — о глобальной катастрофе после ядерного удара.” <https://meduza.io/news/2018/03/07/zachem-nam-takoy-mir-esli-tam-ne-budet-rossii-putin-o-globalnoy-katastrofe-posle-yadernogo-udara>. Дата обращения: 15 января 2023].
- Zielińska, Maryla. “Antydoc tragedia.” *Dialog*, no. 3 (736), 2018: 186–191.